

Reixeria gòtica a la catedral de Barcelona

Lluïsa Amenós¹

Universitat de Barcelona. lluisaamenos@terra.es

Resum

Catalunya conserva un bon nombre de ferramentes i reixes corresponents als períodes romànic i gòtic. Les primeres es troben localitzades en modestes esglésies romàniques pirinenques i prepirinenques, i les segones en els grans edificis religiosos. La seu de Barcelona conserva el conjunt de reixes ornamentals més destacable de Catalunya, les quals han estat estudiades en el marc d'un treball més ampli que analitza l'activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l'arquitectura religiosa catalana en els segles medievals.² En el *Butlletí* anterior vàrem explicar l'opció metodològica que es va seguir en aquesta investigació. El text s'acompanya del corpus documental corresponent als contractes i èpoques de pagament localitzats a la seu de Barcelona. Ara presentem una primera aproximació a l'activitat i les produccions reixeres desenvolupades a la seu de Barcelona entre la segona meitat del segle XIV i el segle XV.

Abstract

Gothic grillework at the Barcelona cathedral

Catalonia conserves a great deal of ironwork and grillework dating from the Romanesque and Gothic periods. The former are found in modest Romanesque churches in the Pyrenees and Pre-Pyrenees, and the latter in large religious buildings. The Barcelona cathedral conserves the most noteworthy set of ornamental grillework in Catalonia, which has been examined within the framework of a broader study analysing the activities and productions of ironmongers in Catalan religious architecture in the mediaeval centuries. In the previous Newsletter we explained the methodological choice guiding this research. The text was accompanied by the documents corresponding to the contracts and receipts of payment found at the Barcelona cathedral. We now present an initial approach to grillework activity and productions undertaken at the cathedral between the second half of the 14th century and the 15th century.

Els inicis

Al segle XIV, les millores tecnològiques produïdes en la indústria de producció de ferro es traduïren en una nova concepció morfològica i estructural de la reixa. Possiblement, al llarg del segle XIV, els sistemes constructius propis de la reixeria romànica cedirien el pas a noves formulacions estructurals basades en l'encreuament de llargs barrots verticals i horitzontals, gràcies a les quals les reixes guanyaren en estabilitat i resistència, i es pogueren desenvolupar en alçada i en amplada.

Segons Marta Sancho, vers el segle XIV, es degué aplicar l'energia hidràulica a l'accionament de les manxes. La facilitat d'entrada d'aire permetria augmentar la grandària dels forns i, consegüentment, el volum de producció per fornada.³ Per tal de millorar el primer forjat fet a la farga, s'haurien hagut d'instal·lar malls més grans i pesats.

Aquests perfeccionaments haurien possibilitat, entre moltes altres coses, un augment del gruix i de la llargada de les barres de ferro i una més gran producció de planxa, dos elements bàsics per al desenvolupament de la reixeria gòtica. En època medieval, la producció de planxa de ferro devia furnir principalment el poderós mercat militar, car era necessària per a la manufactura de bona part dels components de l'arnès. No sabem si podien haver existit a Catalunya fargues especialitzades

en la seva producció, bo i tenint en compte que és un dels productes que més fàcilment hauria pogut adaptar un sistema de producció seriat. En tot cas, les *fonderías* castellanes, factories hidràuliques documentades a partir del segle XVI i dedicades a la fabricació de planxa de ferro, haurien pogut tenir un precedent en època medieval.⁴

Paral·lelament als avenços tècnics, el repertori formal gòtic s'aniria introduint tímidament en la reixeria. Entre finals del segle XIII i el segle XIV, s'anirien substituint els feixos d'espines característics del període romànic per elements decoratius propis del nou llenguatge, els quals s'adaptarien encara a uns sistemes constructius d'arrel romànica. La porta que tancava l'urna d'un altar lateral de l'església de Nostra Senyora dels Socors, a l'antic hospital de Solsona, –coneguda per una fotografia presa l'any 1925 (Clixé Mas C-44874)– n'és un exemple. La unitat decorativa ja no són els jocs d'espines simètriques sinó un quadrilòbul inscrit dins un cercle que es desenvolupa en repetició. Aquest motiu es completa amb formes de liri, als vèrtex, i un cercle de planxa retallada, al centre. La reixa es construeix a partir de la suma de diversos mòduls estructurals, units entre sí amb abraçadores situades en els quatre eixos simètrics, segons un sistema constructiu i una organització de l'espai de representació propis encara de la tradició romànica.

Una versió més evolucionada d'aquest esquema es troba en una reixa procedent de Girona i conservada al museu Cau Ferrat de Sitges (número d'inventari 31.556).⁵ Està constituïda per un esquet de barnilles ondulants de secció rectangular, que descriuen un motiu ovalat repetit en tota la superfície i que conté un quadrilòbul al seu interior, fet també de barnilla forjada. Tant les barnilles com les abraçadores estan decorades amb el mateix motiu de línies paral·leles cisellades que apareix a la reixa de Solsona, però el disseny general de la peça del Cau Ferrat s'insereix ja dins dels esquemes formals del ple gòtic.

Característiques tècniques i formals de la reixeria gòtica

La reixa gòtica presenta una estructura i unes solucions tècniques ben diferents de les de l'època precedent.⁶ A diferència d'aquella, està constituïda per una seqüència de llargs barrots verticals, travats generalment a terra a la part inferior, i travessats per un nombre variable de barrots horitzontals. La versió més senzilla està constituïda per una retícula de barres encreuades i perforades en el punt d'intersecció, indistintament les verticals i les horitzontals, per tal de permetre'n l'engalament. Aquest tipus de reixa apareix representat diverses vegades en la pintura contemporània, com en el retaule de la Transfiguració de la catedral de Barcelona, de Bernat Martorell, datat al segle XV. Ens n'han pervingut alguns exemples, com la reixa que tanca la finestra de la sala capitular de la seu de Barcelona, pagada als mercaders Gabriel Tovia i Gabriel Salom el 20 d'abril de 1443,⁷ o a la capella dels Saldaña, al monestir de santa Clara de Tordesillas.⁸ Aquest tipus de reixa podia presentar decoració floral als punts d'encreuament de les barres, com es pot veure en la reixeta que apareix representada en el fragment de retaule dedicat a sant Pere, pintat per Arnau Bassa entre els anys 1345 i 1348 (MEV 8065).

En les grans catedrals, les reixes de tancament d'espais solen presentar tanmateix una estructura més complexa. En general, els barrots verticals, de secció circular o poligonal i acabats en punta afuada, es fixen per mitjà de barres travesseres, col·locades a mitja alçada i a la part superior. Els travessers, en canvi, són passamans de secció rectangular. Els barrots que flanquegen la porta són més gruixuts que

la resta i de secció quadrangular, car acompleixen la funció de suportar l'esforç produït pels moviments giratoris del batent. Aquest esquelet bàsic s'ornamenta amb diversos elements aplicats, fets de planxa de ferro, que decoren la porta i la part superior de la reixa. Les reixes d'aquest període presenten un disseny plenament arquitectònic, marcat pel sentit de la verticalitat. S'organitzen partint de dos o tres panys verticals. El central conté la porta, flanquejada per pilastres motllurades que sostenen un arc conopial simple o doble que n'emfatitza l'accés. L'arc, de perfil més o menys motllurat, presenta un coronament a base de floró tridimensional i s'enriqueix amb diversos elements vegetals: sanefes de fullatges, flors obertes i planes, etc. En ocasions, al costat de la porta, hi ha una peanya per col·locar la figura exempta del sant al qual està consagrada la capella, feta generalment de fosa de bronze o coure.

A la part superior de la reixa, pot haver-hi un fris horitzontal de planxa de ferro retallada i calada amb motius arquitectònics repetitius i, a sobre, coronant les barres, florons tridimensionals de fulles de card, de carxofa o de lliri, amb un o dos registres de pètals que envolten una punta central. Els florons poden ser tots de la mateixa alçada i tipologia, o bé alternar-se tipologies i alçades diferents. A sota dels florons de coronament, algunes reixes presenten frisos de barnilla forjada amb motius d'òculs o quadrilòbuls.

Les planxes de ferro ofereixen un repertori de motius retallats i calats d'arrel gotitzant, obtinguts amb plantilles. S'apliquen mitjançant la tècnica de la doble planxa, que consisteix a col·locar una planxa decorada amb motius retallats i calats, a sota d'una altra lleugerament repussada i d'igual escala, que coincideix en el contorn dels motius decoratius però no en el traçat interior. Sobreposant les dues planxes s'aconsegueix un dibuix en relleu força efectista. Altres formes de treballar la planxa són properes a les realitzacions d'orfebreria, com la fórmula consistent a desenvolupar una tija vegetal ondulant, retallada, repussada i decorada en superfície amb dues o tres línies incises que en segueixen el dibuix ondulant.

Els frisos de planxa calada s'enriqueixen amb elements decoratius complementaris aplicats sobre la seva superfície en forma de sanefes vegetals i flors obertes, moltes de les quals són les cabotes dels reblons que fixen la planxa.

Els florons de coronament estan realitzats amb planxa retallada i embotida, és a dir, colpejada amb el martell sobre una matriu o un motlle que conté el disseny en negatiu, amb la qual s'obté un baix relleu repussat. Els estams i els fruits dels florons estan forjats amb tas i soldats al nucli mitjançant soldadura per forja.

És comuna, també, la tècnica decorativa d'aplicar una barra torçada en helicoïdal sobre una superfície plana, la qual, emprada tímidament durant aquest període, tindrà el seu màxim desenvolupament al llarg del segle XVI.

Alguns elements decoratius –principalment petits complements arquitectònics– devien ésser realitzats mitjançant tècniques de fosa de ferro, la qual cosa permeté aplicar al ferro algunes tècniques pròpies del bronze.⁹ Els documents ens donen fe de l'existència de “buydadors de derro”, artesans que podrien tenir a veure amb la fosa d'aquest metall, tot i que calen encara estudis específics en aquesta direcció per poder-ho afirmar.¹⁰ Tanmateix, la dificultat d'aplicar les tècniques de fundició al ferro determinà que s'integressin a la reixeria petits elements decoratius fets en fosa de bronze. En tenim exemples en els capitells de les pilastres de la reixa de sant Honorat de la seu de Girona o en els vasos que hi havia a la barana de la reixa que tancava l'altar major de la seu de Barcelona, entre d'altres.

En l'art de la reixeria, la concepció gòtica perviu al llarg de la primera meitat del segle XVI, barrejada amb elements renaixentistes. Tenim alguns exemples documentats en la reixa que tancava el presbiteri de la catedral de santa Maria de la Seu d'Urgell, realitzada vers 1535, que actualment es conserva transformada als peus de l'església de sant Miquel.¹¹ Paral·lelament a la reixa de conceptualització gòtica, al llarg del segle XVI se n'obraren d'altres que definiren l'estil auster propi de la reixeria catalana renaixentista, com les que tanquen l'altar major de la parroquial de santa Maria de Castelló d'Empúries, construïda l'any 1544,¹² i la capella de sant Josep Oriol de la seu de Barcelona, pagada a Joan Scot entre els anys 1566 i 1568.¹³

Aspectes tècnics i contractuals

La majoria de contractes d'obres establien, a més de l'ús de bon ferro, una referència clara del disseny general de la reixa, que es definia, generalment, per comparació amb una altra de preexistent, en relació amb la qual el client demanava explícitament que fos igual o semblant. En altres casos, la peça s'esboçava en un tros de pergamí: així succeí, per exemple, en la contractació de la reixa de la capella de sant Martí de la seu de Barcelona,¹⁴ de l'altar major de la seu de Vic,¹⁵ o de la capella de sant Honorat de la seu de Girona.¹⁶ De vegades, el disseny de la reixa es projectava en l'espai mitjançant models de fusta tridimensionals. El 4 de maig de 1392, el mestre d'obres de la Seu, Arnau Bargaqués, cobrà un sou i sis diners per fer les formes d'una reixa que havia de tancar una capella de la seu de Barcelona.¹⁷ Un altre exemple és documentat l'any 1460 a la seu de València, amb motiu del concurs convocat pel Capítol per a la confecció de les reixes que havien de tancar l'altar major. Els procuradors de l'obra demanaren al ferrer Guillem Ponç, àlies *Aloi*, que construís un model amb fusta.¹⁸

Els contractes definien, també, els elements estructurals i els ornamentals. Pel que fa als primers, es precisava la longitud i el pes de les barres de ferro i, en algunes ocasions, se'n concretava el gruix o el diàmetre mitjançant un dibuix, com en la reixa de la seu de Vic.¹⁹ Les especificacions de gruix es deuen no només a una qüestió de resistència del material, sinó al fet que l'obra es pagava en funció del pes del ferro que es necessitava per obrar-la.

Pel que fa als elements ornamentals, trobem esmentades diverses tipologies: les *claraboies* són les formes quadrilobulades que dibuixen frisos horitzontals a la part superior de moltes reixes. A Pere Cervià, se li especificà que la reixa que tancava l'antiga capella de sant Pau de la seu de Girona havia de tenir vuit "panells amb claraboies" i flors al capdemunt.²⁰ Al contracte de la reixa de la capella de l'altar major de la seu de Vic hi consta també el perfil dels lòbuls.²¹

Sovint es demana que cada barra estigui coronada per florons de lliri, de card o de carxofa, elements que se solen encarregar a part. Al contracte de la reixa que tancava l'altar major de la seu de Vic, apareix una descripció detallada de tots els elements vegetals que havien de decorar-la.²²

El contracte per a l'execució de la reixa que tancava la capella del Sant Sepulcre de l'església de santa Anna de Barcelona determinava que Berenguer Julià havia de forjar-la completa, llevat dels florons terminals, que serien proporcionats pel mercader Joan Ribalta.²³ És fàcilment comprovable en les reixes conservades que els florons de coronament són un element independent fàcilment adaptable als extrems superiors de les barres. El contracte de la reixa de santa Anna ens permet

confirmar l'existència de peces decoratives seriades, fabricades o comercialitzades per mercaders especialitzats. No sabem si es tractava de produccions locals o foranes. Tampoc no queda clar si aquests mercaders eren, també, ferrers.

Sovint, els elements de tancament s'encarregaven a part, tal com es documenta en el contracte de la reixa de la capella de la Nativitat de l'església del monestir de sant Domènec de Girona, on es demana a Joan Agnes que no posi pany ni forrellat a la porta.²⁴

Els contractes especifiquen també els signes religiosos o corporatius que hauran d'identificar la capella. Així, per exemple, la reixa que tancava la capella de sant Bernat del claustre de la seu de Tarragona havia de dur els signes estanyats de santa Tecla intercalats entre florons negres;²⁵ la reixa que tancava la capella de la confraria dels serrallers a la seu de València, contractada el 3 de març de 1460 per Jaume Sobirats, havia d'ésser coronada amb els senyals de l'ofici,²⁶ igual que la reixa de la capella de sant Miquel de l'església de sant Agustí de Barcelona, contractada per Pere Roca el 29 de novembre de 1502.²⁷ Bona part de les reixes gòtiques conservades a la seu de Barcelona mantenen encara els senyals heràldics que identifiquen els comitents.

Les reixes presentaven sovint figures hagiogràfiques fetes de bronze o coure fós, que es col·locaven sobre peanyes cobertes amb dosserets, flanquejant la porta d'accés. En el contracte de la reixa que havia de tancar l'altar major de la seu de València, signat pel ferrer Guillem Ponç, àlies *Aloi*, l'any 1460, l'argenter Joan Castellnou rebé l'encàrrec d'obrar diversos elements decoratius, entre els quals dos tabernacles de coure i quatre imatges de profetes i màrtirs, segons un dibuix que se li entregà.²⁸ Altres vegades, les figures decoratives estaven fetes de ferro i assolien unes dimensions considerables, com l'arcàngel Miquel que havia de coronar la reixa de la capella de sant Miquel de l'església de sant Agustí, contractada per Pere Roca el 29 de novembre de 1502,²⁹ o les dues àligues que presidien la capella de la confraria dels serrallers de la seu de València.³⁰ Un exemple de figures decoratives és visible encara a la reixa de la capella dedicada als apòstols sant Felip i sant Jaume de la seu de Barcelona, on un bisbe i dos diaques presideixen les dues portes d'accés.³¹

Per tal d'embellir i protegir el ferro de la corrosió, les reixes es pintaven, d'un o més colors, es dauraven, s'envernissaven, s'estanyaven o bé es revestien amb pàtines negres.³² En els capítols concordats per a la construcció de la reixa de l'altar de sant Tomàs Apòstol i sant Antoni de Pàdua, a la seu de Barcelona, es demanava que aquesta fos igual a la reixa de la capella de sant Martí, llevat que “los fullatges de les dites reixes no sien daurats, más tantsolament pintats de diverses colors”.³³ Devia ésser força habitual pintar les reixes de color vermell, tal com es documenta en les que tancaven les capelles de sant Miquel de l'església de sant Agustí o de santa Pràxedes de la catedral de Mallorca.³⁴ El 17 de març de 1469, Jaume Filol signà àpoca de pagament per pintar amb els colors reials –groc i vermell– la reixa que tancava la capella reial del monestir de Predicadors de València, forjada pels manyans Aloy Ponç i Francoy Jener entre els anys 1462 i 1463.³⁵ La policromia i daurat dels ferros s'encarregaven als pintors contemporanis. El daurat podia fer-se mitjançant l'aplicació d'un pigment semblant a l'or, per bé que, en ocasions, es documenta el revestiment amb pa d'or, tal com consta en les reixes de la capella de santa Pràxedes del Palau Reial de Mallorca.³⁶ La cobertura del ferro amb pàtina negra sembla que era una pràctica força habitual a l'època, pel que es desprèn del contracte signat per Joan Agnes per forjar la reixa que tancava la capella de la Nativitat del convent de sant Domènec de Girona.³⁷ Altres vegades, la pàtina de l'estructura es combinava amb l'estanyat dels elements florals. L'any 1412, Ramon Vidal féu “un reixat de ferre ab flors de

lirs estanyades e les vergues envernïçades negres a la manera e forma del reixat de la capella de Santa Margarita” de la seu de València.³⁸ A les reixes de la capella de sant Bernat del claustre de la seu de Tarragona, s’estanyaren els signes de santa Tecla i s’ennegriren les flors.³⁹

Les reixes es pagaven a pes, a unes quantitats documentades que oscil·len entre 4 lliures el quintar, 9 diners, 1 sou per lliura, 6 lliures el quintar i 14 diners per lliura de ferro, i un termini mitjà d’un any i mig per acabar-les. Les despeses derivades de l’estanyat i de l’ennegrit anaven a càrrec del ferrer, el qual comprava, també, el ferro, l’estany i el coure necessaris per col·locar-la. La instal·lació definitiva, però, la costejaven indistintament el client o el ferrer.

Les reixes de la seu de Barcelona

La seqüència de l’activitat reixera a la seu de Barcelona s’inicia amb el contracte establert el 23 d’agost de 1368 entre els operaris de la fàbrica i el ferrer Guillem Orelles per obrar la reixa, no conservada, que tancava la capella de sant Lluís.⁴⁰ Havia d’ésser igual a la que tancava la capella de sant Miquel –obra segurament entre l’any 1329, en què s’erigeix el nou altar, i el 1334-⁴¹ i havia d’estar acabada per la festa de sant Lluís. El dia de signar el contracte, Guillem Orelles cobrà 30 dels 80 florins que havia de cobrar per la feina feta. Tanmateix, el 16 d’octubre del mateix any, quan es liquidaren els dos mil sous que es devien de la construcció de la capella, el procurador prometé al canonge Pere Alquiximí que les reixes, que ja havien d’estar acabades, estarien llestes el dia de sant Vicenç, al mes de gener. El ferrer Orelles i el seu fiador, Guillem Canals, firmaren un altre document, no localitzat, on es comprometeren a acabar la reixa en el termini ja esmentat.⁴² L’obra es degué entregar el primer trimestre de l’any 1369, car el 14 de març Guillem Orelles cobrà els florins restants.⁴³

Gràcies a una fotografia antiga de la reixa de la capella de sant Miquel, publicada a l’*Album fototípica* de l’any 1888,⁴⁴ podem fer-nos una idea de com devia ésser la reixa que tancava la capella de sant Lluís. Hom hi distingeix un elegant arc conopial, coronat per un floró cruciforme, i decorat amb motius calats i una sanefa vegetal.

Al darrer terç del segle XIV, la construcció de la seu gòtica coexistia amb l’enderroc de la seu romànica i, paral·lelament a la construcció de reixes noves, se’n feien malbé altres d’instal·lades. Així, el 2 de maig de 1377, l’obra pagà al beneficiat de l’altar dels Apòstols “per les reixes que féu adobar que l’obre li avia malmeses”.⁴⁵

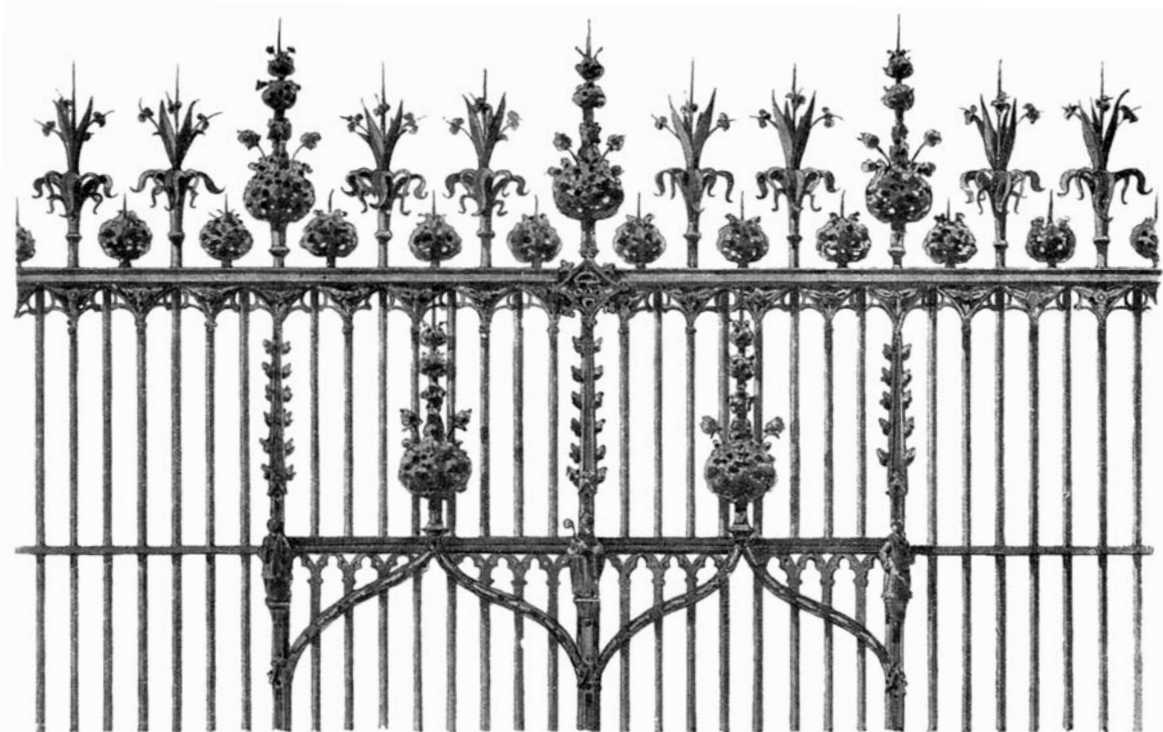
G. Vilalta, reixa que tancava la capella de Sant Benet. 1448.

Si bé bona part de les reixes medievals estaven fetes amb ferro, hom documenta diverses vegades les reixes de fusta policromades.⁴⁶ El 7 de febrer de l'any 1382, el fuster Bernat Moragues cobrà les reixes que tancaven la capella de la Trinitat, la segona del costat de l'Evangeli, les ferramentes de la qual foren realitzades pel manyà Desovol.⁴⁷ El 8 d'agost de 1422 el fuster Joan Antiguts cobrà 16 sous i 6 diners per un cairat i 3 cabirons per les reixes de la capella del sant Crist, sant Cristòfol i sant Gregori.⁴⁸ A Catalunya, només conservem la senzilla reixa de fusta que tancava la tomba de la reina Elisenda de Montcada, al claustre del monestir de Pedralbes, obra probablement a mitjan segle XIV, la qual conserva encara els claus i el forrellat de l'època. Els claus de ferro acomplien una doble funció estructural i de reforç. Així per exemple, el 6 de maig de 1462, es pagaren al mestre Enric 158 claus destinats a reforçar la reixa de fusta que fermava el cap del cor de la seu de Barcelona, atès què havien entrat a robar els llibres litúrgics que s'hi guardaven.⁴⁹ Un bon exemplar de reixa decorativa en fusta es troba a la capella de La Hoz, al monestir de Nuestra Señora del Parral, a Segòvia, datable a finals del segle XV.⁵⁰

A les darreries del segle XIV, moltes capelles de la catedral ja estaven acabades. Els seus promotors finançaven els ornaments i objectes artístics per al culte i encarregaren les reixes que havien de protegir-ne el ric contingut interior.⁵¹ Per aquestes dates, hom documenta també una notable activitat al claustre de la Seu.

El 16 d'octubre de 1389, el ferrer Pere Orelles cobrà els golfos de la porta que tancava la capella de sant Bartomeu i santa Isabel d'Hongria, fundada per Bertomeua, esposa de Francesc de Santcliment, encara en construcció.⁵² No sabem amb certesa si havien d'articular el batent de ferro que encara es conserva, o d'una porta provisional de fusta, car, el 2 d'octubre, el fuster Berenguer Moragas havia cobrat per "una taula e mige de tercz obs de les portes de la capella".⁵³ En tot cas, la porta de ferro es devia instal·lar vers l'any 1391, quan finalitzaren les obres de la capella. La porta conservada consta d'un batent constituït per un bastiment farcit de barres verticals paral·leles, a la part superior del qual s'hi dibuixa un arc gotitzant a còpia de motius lobulats, realitzats a partir de la forja d'una barra circular de poc diàmetre, i petites flors reblades als punts d'intersecció. Sobre el muntant superior, hi ha encastats dos escuts que presenten un bou i una campana al camper, corresponents a Bartomeua Bou i a la família Santcliment.⁵⁴ Els mateixos escuts apareixen al retaule de sant Bartomeu i santa Elisabet, encarregat al pintor Guerau Gener, l'any 1401.⁵⁵

Un dels ferrers que més treballà per a la seu de Barcelona fou Berenguer Julià, un dels confreres que presentà al rei els capítols fundacionals del gremi, l'any 1380. El 2 de gener de 1411, es comprometia amb Francesc Nonell, Domenge Ponç, Bernat Garriga i Joan Aragú, pròcers de la confraria de l'ofici dels sabaters de la dita ciutat, a fabricar una reixa de ferro amb tots els seus aparells, per a la capella de sant Marc de la seu de Barcelona, per un preu de 19 lliures i 15 sous de moneda barcelonesa.⁵⁶ El 16 de novembre de 1411, Julià contractava amb els executors del testament del canonge Francesc Castanyer la reixa que tancava la capella de sant Martí del claustre.⁵⁷ Els dits marmessors li prometeren pagar la quantitat de 85 lliures barceloneses, en tres pagues iguals. Berenguer Julià, per la seva part, nomenà fiadors el forner Pere Vila, el mercader Narcís Civaller i la seva esposa Margarida. El mateix dia rebé la quantitat de 30 lliures barceloneses. La quantitat restant fou abonada en tres pagaments fraccionats, fets efectius els dies 15 de març, 5 de juliol i 16 de novembre de l'any següent.⁵⁸ El 2 de juliol de 1412, Joan Mates cobrà 30 florins d'or d'Aragó per obrar el retaule de la capella i, el 7 de setembre, cobrà 11 lliures, 10 sous i 8 diners per pintar i daurar la reixa.⁵⁹ Per la descripció del contracte, no sembla que la reixa actual es correspongui amb l'o-

Reixa que tanca la capella de Sant Felip i Sant Jaume. 1419

riginal. Aquesta havia de disposar de tres travessers per subjectar els barrots, els quals anirien coronats amb flors. El text no esmenta cap altre motiu decoratiu. Havia de dur també dos senyals de ferro del difunt “en quescuna porta”, la qual cosa ens permet suposar que possiblement en tindria dues.⁶⁰

El 20 de setembre de 1417, Marc Sariera i Joan Salrà, beneficiats de l'altar de sant Tomàs Apòstol i sant Antoni de Pàdua, signaven amb Berenguer Julià els capítols per obrar la reixa que havia de tancar l'esmentada capella, al claustre de la seu de Barcelona, per un preu de vuitanta-cinc lliures barceloneses. El contracte establí que havia d'ésser igual a la de sant Martí, “exceptat que los fullatges de les dites rexes no sien daurats, más tant solament pintats de diverses colors”.⁶¹ A la capella de sant Tomàs es conserva una reixa tradicionalment considerada gòtica. No obstant això, el fet que no disposi de dues portes, com especificava el contracte de la reixa de la capella de sant Martí, l'excel·lent estat de conservació, l'homogeneïtat dels seus elements, la regularitat en el calat de les figures flamígeres que decoren la planxa central de la porta i la inclusió de motius decoratius en el coronament, sense paral·lel en les reixes documentades, ens fan dubtar de la seva pertinença a l'època gòtica.

Tenim notícies d'una altra reixa obrada per Berenguer Julià a l'església de santa Anna de Barcelona. El 25 de febrer de l'any 1401, pactà amb el mercader Joan Ribalta la construcció de la reixa de la capella del Sant Sepulcre, que havia de ser igual que la de la capella de sant Nicolau de la seu de Barcelona, potser també obra seva.⁶² Julià havia de fer els trenta-set barrots que la constituïen, cadascun dels quals havia de tenir una llargada de tretze pams de cana de Barcelona, llevat de l'alçada dels florons, i el mateix gruix que els barrots de les reixes de l'esmentada capella de sant Nico-

lau, “ab semblant portal e triangles, forrellat e claus e altres guarniments”.⁶³ El mercader Joan Ribalta havia de proveir els florons de coronament i havia de pagar a Berenguer Julià setanta-dos sous de Barcelona per quintar de ferro. La reixa havia d’estar acabada la Setmana Santa de l’any següent.⁶⁴

Un altre ferrer ben documentat és el cerverí Joan Despuig. El 26 de maig de 1430, contractà la reixa de la segona capella de sant Marc que la confraria del gremi de sabaters tenia a la catedral de Barcelona.⁶⁵ Joan Despuig reconeixia rebre 11 lliures en paga prorrata dels tres-cents florins d’or d’Aragó que els administrados de la confraria li havien promès pagar per les reixes i, juntament amb la seva esposa Violant, signà document d’indemnitat a favor dels ferrers Joan i Bernat Pahonell i del carnisser Bernat Esteve, ciutadans de Barcelona, com a fiadors del dit Joan Despuig. Tres anys abans, Despuig havia contractat la reixa de l’altar major de la seu de Vic.⁶⁶ El 17 d’abril de 1447, Jaume Ferrer, Joan Ferrer i Bernat Sagristà, marmessors del testament del bisbe Simó Salvador, d’una part, i Joan Despuig, ferrer de la vila de Cervera, de l’altra, signaven els capítols per obrar les reixes de ferro de la capella de la Transfiguració de Nostre Senyor.⁶⁷ S’acordà un preu de 450 florins d’or d’Aragó, equivalents a 247 lliures i 10 sous, i havia d’estar llesta en un termini de dos anys. El mateix dia, Joan Despuig rebé de mans de Bernat Sagristà, la quantitat de 25 florins, en paga prorrata del preu total de les esmentades rexes.

El contracte d’aquesta reixa especificava que havia de ser semblant a la de l’altar de sant Marc, “exceptant emperò que les bases sien de ferro e a cada bordó sa basa obrades a vuyt punts, segons mereix lo capitell”.⁶⁸ Havia de tenir dos portals “ab sos volts e spigues e ab ses fulles e ab la formaria, segons en les dites rexes del dit altar de sant March és obrat”, decorats amb fulles “d’altimira e de card”, llevat de les flors dels “fullatges sobirans” que havien de tenir fulles de card i de penical. El portal havia d’ésser coronat per un “pom pus bell e maior que nengun dels altres, segons la obra mareix”. Joan Des Puig havia d’obrar-lo en un termini de dos anys i per un preu de 450 florins d’or d’Aragó, dels quals en cobrà 25 en concepte de paga i senyal.

Aquesta reixa, avui desapareguda, és coneguda per fotografies.⁶⁹ Constava d’un llarg pany constituït per diversos barrots d’un metre i mig d’alçada,⁷⁰ coronats per sengles vasos que servien per posar-hi brandons. Als dos extrems d’aquest pany, és a dir, a cada costat de l’espai ocupat per l’escalinata que condueix actualment a la cripta, hi havia una porta que donava accés al presbiteri. Cada porta constava de dos batents realçats per un arc apuntat decorat amb tres òculs i calats flamígers. Una reixa d’estructura molt semblant, coneguda a través de les fotografies conservades a l’Arxiu Mas (clixé 2286), tancava l’altar major de santa Maria del Pi.

Possiblement, els ferrers més reconeguts de la catedral de Barcelona devien ser Guillem i Joan Vilalta, autors de les reixes de les capelles de les santes Clara i Caterina, i de sant Benet, totes elles d’una gran semblança formal.

El 18 d’octubre de 1435, Guillem Vilalta signà la segona època de pagament per la construcció de la reixa que havia de tancar la capella de sant Felip i sant Jaume, malauradament perduda, i rebé de Pere Llobet, Pere Castell, mestres de cases, Narcís Asblade, moler, i Pau Ivern, mestre de cases, ciutadans de Barcelona, pròcers de la confraria dels mestres de cases i molers de Barcelona, la quantitat de 22 lliures barceloneses, de les 27 lliures i 10 sous acordades com una paga de les 220 lliures que li havien promès, tal com havia quedat establert en els capítols signats el dia 29 d’agost de

1435.⁷¹ Es documenten pagaments d'aquesta reixa els dies 22 de desembre de 1435, 22 de maig i 24 de desembre de 1436, 20 d'octubre de 1437, 3 de juny de 1438 i 26 de juny de 1439.⁷² 1º

El 4 de gener de 1448, Vilalta signava els capítols per a la construcció de la reixa de la capella de sant Benet,⁷³ finançada pel canonge Antoni Portela. La reixa de sant Benet fou destruïda arran d'un bombardeig durant la Guerra Civil i refeta pel ferrer Joan Pascual, l'any 1939, seguint el disseny original gòtic.⁷⁴ Fins a inicis del segle XX, la reixa conservà l'escut romboïdal del canonge Antoni Portela col·locat entre els dos arcs que emmarquen les portes.⁷⁵

El 24 de novembre de l'any 1450, el ferrer de Barcelona Joan Vilalta signà àpoca de 335 florins d'or a Sanxa Ximenis de Foix i de Cabrera, muller d'Arquimbau de Foix, senyor de la baronia de Nualles, per l'obra de la reixa de la capella de santa Clara i santa Caterina de la seu de Barcelona, que encara es conserva.⁷⁶ Una part d'aquesta quantitat la pagà Pere Joan Munt, prevere de Barcelona, per manament de la dita Sança, i l'altra fou dipositada a la *Taula de Canvi* de la ciutat de Barcelona. El 20 de juliol del mateix any, el pintor Joan Cabrera reconeixia rebre de Sança Ximenis de Foix, per mans del prevere Pere Joan Munt, la quantitat de 55 florins d'or d'Aragó, equivalents a 30 lliures i 10 sous de moneda barcelonesa de tern, per daurar-la.⁷⁷

Les tres reixes citades presenten una estructura similar, organitzada en tres panys, el central amb la porta i els laterals simples. L'accés està constituït per dues portes coronades per un arc conopial i flanquejades per pilastres de secció quadrangular que acaben en pinacles.⁷⁸ A la part superior de les pilastres hi ha restes de l'ancoratge d'algun element decoratiu desaparegut, possiblement figures exemptes de metall, tal com encara es pot veure a la reixa que tanca la capella dedicada als apòstols sant Felip i sant Jaume, o l'escut heràldic del promotor. La porta està decorada amb diversos elements vegetals fets amb planxa, com l'esbelt floró que corona els dos arcs conopials, la sanefa vegetal aplicada sobre el perfil de l'arc, o el fris d'arcs apuntats aplicat sobre el travesser horitzontal. A la part superior de la reixa hi ha un altre fris decoratiu amb el mateix motiu que presenta, a més, elements vegetals als carcanyols. Els barrots estan coronats per florons que alternen la flor de lliri i de card a dues alçades.

A finals de segle tenim documentat el pagament de la reixa més excepcional realitzada a la seu de Barcelona, dissenyada per l'imaginaire alemany Miquel Lochner, o el seu deixeble Joan Frederic de Kassel, a finals del segle XV, quan obraven els treballs escultòrics al cor de la Seu. El 14 de gener de 1492, el ferrer de l'obra, Antoni Sureda, signà un albarà de pagament per la quantitat de 15 sous en concepte de "las reixas del cor desús la trona".⁷⁹ De ben segur, es deu referir a la porta de ferro que tanca l'escala d'accés a la trona, que encara es conserva. Malgrat que aquesta escala s'havia relacionat amb l'obra del cor encarregada a Pere Ça Anglada a les darreries del segle XIV, Pere Beseran demostra amb arguments arquitectònics que es tracta d'una estructura afegida posteriorment a la tanca de pedra. Malgrat això, condiciona la datació de l'escala al descobriment dels documents referits a la construcció de la reixa.⁸⁰

Aquesta peça presenta un disseny propi del món germànic, on se'n conserven força exemplars similars.⁸¹ Es tracta d'un tipus de reixa construïda a partir de la combinació d'elements seriatos, units entre si per reblons decoratius que adopten una limitada gamma de tipologies florals. El treball de forja accepta bé la seriació dels processos productius, i en època medieval ja s'havien començat a incorporar a la indústria derivada del ferro. Sabem que alguns canelobres d'altar foren confeccionats a partir de la unió de diverses peces independents de producció estandarditzada. Hom reco-

Pere Orelles, porta que tanca la capella de Sant Bartomeu i Santa Isabel d'Hongria. c. 1391.

neix de seguida els elements comuns a tots ells: una tija de secció cilíndrica, decorada amb sèries paral·leles de línies quebrades, amb un nus central paralelepípedic de cares romboïdals, decorat amb aspes i punts a cadascuna de les seves cares i, de vegades, amb nusos cúbics als extrems.⁸² Així mateix, els gravats publicats l'any 1568 en el *Llibre de les Professions* de Hans Sach ens confirmen que les serralleries germàniques aplicaven sistemes de producció seriatos per forjar les petites peces de serralleria.⁸³

La porta de l'escala d'accés a la trona de la seu de Barcelona està constituïda per un sol batent coronat per un arc semicircular i un floró de lliri, la superfície del qual presenta una retícula de barnilles creuades en diagonal que dibuixen petits *losanges*, els quals emmarquen quadrilòbuls al seu interior.⁸⁴ Als punts d'encreuament de les barnilles, que coincideixen amb els vèrtexs dels rombes, hi ha reblades unes petites flors obertes de pètals apuntats fetes amb planxa de ferro embotida. Al centre de la meitat superior hi ha una flor oberta, decorada amb radis cisellats i punts repussats, que recorda els plats d'alguns canelobres d'altar, el paral·lel dels quals es troba en l'escena del miracle de la dona que havia

combregat estant en pecat mortal, del retaule dedicat a la Mare de Déu, provinent del monestir de santa Maria de Sixena, datat als primers anys de la segona meitat del segle XIV.⁸⁵ El bastiment està constituït per una cinta de ferro de contorn onejat, decorada amb flors embotides que dissimulen els reblons que subjecten el reticulat que omple el batent. A l'interior del semicercle superior hi ha tres motius geomètrics fets amb vergalina de ferro forjada: els dos laterals són iguals i tracen formes lobulades en disposició triangular. El motiu central dibuixa un quadrilòbul inscrit dins un cercle. Als vèrtexs superiors del bastiment hi té aplicats dos escuts de la seu. El disseny d'aquesta reixa respon plenament als esquemes compositius i decoratius germànics, caracteritzats pel tractament naturalista dels elements vegetals, fet que es fa especialment evident en l'execució dels florons.

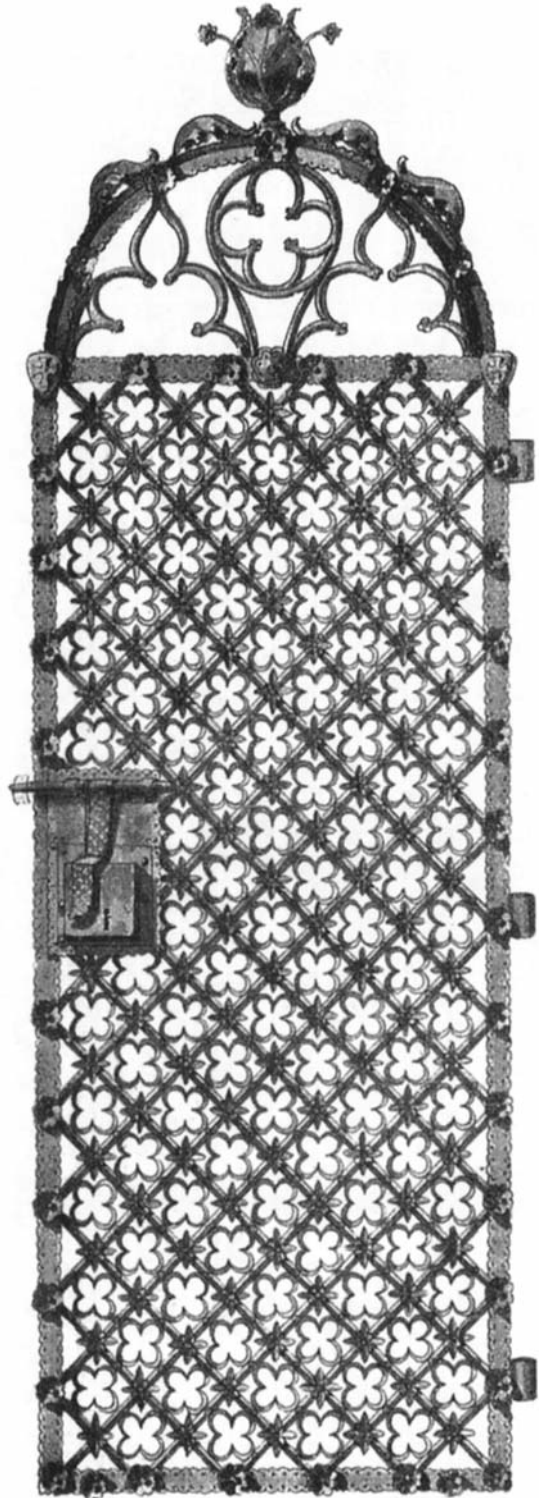
Una reixa similar a la nostra es conserva a la capella baptismal de l'església de San Hipólito de Támara, a Palència –avui col·locada a sota del cor, per bé que el disseny presenta algunes diferències, especialment remarcables en els petits trèbols de quatre fulles que coronen els vèrtexs dels quadrilòbuls. Amelia Gallego de Miguel relacionà aquesta peça amb la porta de la seu de Barcelona, i les vinculà totes dues amb els treballs italians.⁸⁶ Hom pot veure motius similars a aquest en les reixes de la capella de Rinuccini, a Santa Croce (Florència), datada el 1371, o a la reixa que tancava la capella del Pallazo Comunale de Siena, obrada vers 1445,⁸⁷ però totes elles mantenen una sensible diferència amb la porta barcelonina, la qual palesa sens dubte una íntima relació amb els models germànics.

A banda de les reixes conservades a la seu de Barcelona, coneixem l'existència d'altres de desaparegudes, com la que tancava la capella de sant Gregori, que serví de model per a la reixa de la capella de sant Miquel de l'església de sant Agustí. El contracte d'aquesta darrera, signat per Pere Roca el 29 de novembre de 1502, establia que havia de tenir dues portes i anar decorada amb les tradicionals flors de liri, una d'elles més alta i doblegada en angle recte, pàmpols i sarments, entre els quals es disposaria una figura de l'arcàngel sant Miquel. El conjunt anava coronat per un floró constituït per tres fulles i tres carxofes.⁸⁸

A la capella dedicada a sant Jaume i sant Bernat, actualment de sant Iu i Bernat, ens consta l'existència d'una reixa coronada per una filada de cards, en alusió als Cardona, segons Josep Mas.⁸⁹

A la seu de Barcelona, es conserven altres reixes encara no documentades. Obre el catàleg la que tancava la capella del bisbe Francesc Climent Sopera, ubicada des de l'any 1847 a la capella de sant Felip i sant Jaume del claustre, segurament obrada vers 1419.⁹⁰ Presenta l'estructura típica de les reixes barcelonines. Flanquejant les dues portes d'accés, hi ha tres figures exemptes fetes de metall fós, que representen un bisbe i dos diaques. La porta està decorada amb diversos elements vegetals fets amb planxa estampada, com els florons, avui trencats, o la garlanda vegetal que perfila els dos arcs conopials. A la part superior de la reixa, s'hi desenvolupa un fris d'arquets apuntats decorats amb una sanefa vegetal aplicada. Els barrots estan coronats per florons que alternen flors de liri a dues alçades i una gran flor de card central. La tanca presenta un escut de pany de caixa realçada, decorat amb una placa decorativa calada amb motius gotitzants aplicada sobre la planxa llisa, que podria ser, no obstant això, molt posterior.

La reixa de sant Sebastià i santa Tecla degué ésser obrada entre els anys 1479, data de la cessió d'una capella del claustre al canonge Joan

Miquel Lochner o Joan Frederic de Kassel (disseny), Antoni Sureda (execució), porta de l'escala d'accés a la trona. 1492.

Andreu Sorts,⁹¹ i 1498-1501, quan quedà enllestit el retaule que l'any 1486 havia encarregat a Jaume Huguet.⁹² Conserva l'escut del canonge Sorts als carcanyols, blasonat amb un compàs al camper, motiu pel qual es conegué com la *capella dels arquitectes*.⁹³ Fou refeta a finals del segle XIX, poc després que Josep Oriol Mestres i Ramon Soriano relatessin l'estat de semiruïna en què es trobaven les reixes del claustre.⁹⁴ Agustí Rigalt Cortiella, professor de dibuix aplicat a la metallistaria i la ceràmica de l'Escola de Llotja,⁹⁵ presentà a la Tercera Exposició de Belles Arts i d'Indústries Artístiques, celebrada el 1896, el projecte de rehabilitació d'una de les reixes gòtiques del claustre de la catedral de Barcelona,⁹⁶ que amb tota probabilitat es tractaria d'aquesta. La reconstrucció es degué efectuar entre els anys 1898 i 1901,⁹⁷ i afectà, sobretot, els florons del coronament superior, totalment refets, i els arcs conopials de la porta d'accés, que només conservaven les parelles de fruits. En les fotografies antigues publicades per Hermenegildo Giner de los Ríos, reproduïdes després a *Materiales y Documentos de Arte Español*, hom comprova que no hi havia les cresteries superiors i que les dels arcs conopials estan molt malparades.⁹⁸ L'any 1950, la reixa es traslladà a la capella dedicada a sant Jeroni i sant Dionís.

S'inclou en les reixes no documentades la de la capella de sant Cosme i sant Damià, promoguda per Francesc Pla.⁹⁹ D'estructura semblant a les anteriors, presenta també restes de l'ancoratge d'algun element decoratiu desaparegut a la part superior de les pilastres. Conserva l'escut de Francesc Desplà penjat sota el floró central de coronament.

Models i fonts d'inspiració

El treball del ferro és deutor d'altres arts més consolidades, especialment de l'arquitectura i de l'orfebria. Amb la primera, s'estableixen relacions d'interdependència. En tant que element de tancament d'espais arquitectònics, les reixes desenvolupen els mateixos repertoris decoratius.

La reixeria gòtica catalana ofereix molts paral·lelismes amb l'ornamentació arquitectònica meridional, i en segueix els principis bàsics. Aquest fet palesa el paper desenvolupat pels mestres d'obres en el disseny de reixes, bé sigui directament, o com a creadors dels models iconogràfics fixats en els repertoris d'ornamentació arquitectònica, i transmesos després a les diverses arts aplicades a l'arquitectura.¹⁰⁰ De fet, ja hem vist com el 4 de maig de l'any 1392 es pagaven quatre taules de fusta de Solsona al mestre Arnau –segurament el mestre d'obres Arnau Bargués– per fer les formes d'unes reixes.¹⁰¹

Altres vegades els ferrers s'encarregaven del disseny de la peça, com es documenta en la reixa que tanca la capella de sant Honorat de la seu de Girona, obra de Pere Cervià l'any 1461,¹⁰² o la que tancava l'altar major de la seu de Vic, obra de Joan Despuig l'any 1427. Totes dues, però, s'inspiren en dissenys retardataris, propers a les ornamentacions arquitectòniques del segle XIV. La porta de la seu de Vic sembla haver-se inspirat en la portalada lateral del monestir de santa Maria de Pedralbes, caracteritzada pel joc de formes quadrilobulades dins de cercles (1326-1327), i la reixa de Girona, en els portals de santa Maria de Manresa (1345) i el portal major de santa Maria del Mar, obra de Ramon Despuig i Berenguer de Montagut (1329-1383). En aquest cas, els ferrers s'inspiren en els models fixats per l'arquitectura i els difondrien a través de la reixeria, en la mesura que força contractes especifiquen la forma de la reixa a partir d'una altra preexistent.

Les reixes barcelonines del segle XV, en canvi, s'inspiren ja en les portalades dels edificis coetanis, bé en models simples, com l'església de sant Just i Pastor de Barcelona, o en altres versions més

complexes, decorades amb traceries calades a l'interior dels arcs, com l'edifici de la Llotja de Mallorca, de Guillem Sagrera (1420-1451), o el Palau de la Generalitat, bastit per Marc Safont (c. 1427-1434).

Igual que l'orfebreria, la reixeria tradueix l'aspecte ornamental de l'arquitectura gòtica i adapta les combinacions d'arcs ogivals, claraboies, dosserets, pinacles o cresteries. Les semblances s'accentuen especialment amb les creus processionals, els braços de les quals són resseguits per petits temes vegetals de fulles, flors o cards i ornamentats amb planxa aplicada, ornada amb motius calats, repussats o cisellats, “d'acord amb una repetició rítmica de motius vegetals, o bé serpentejants, o d'estilització més geomètrica, de fulles de roure, pàmpols, cards, rosetes i altres”.¹⁰³ Les característiques sanefes vegetals de fulles espinoses ondulants (escardots), fetes de planxa cisellada i retallada, aplicades sobre una superfície llisa, tan pròpies dels tallers barcelonins de la primera meitat del segle XV,¹⁰⁴ tenen la seva traducció en els frisos que decoren la part superior de les reixes. En trobem exemples en la veracreu de sant Cugat del Vallès (1416-1419), la creu de l'església de Cardona, obrada per Marc Olzina (1420), o la de santa Maria de Cervera, contractada per Bernat Llopart el 1435, així com en la creu de coure daurat de Serinyà (Arxiu Mas 13.803).

Els florons de coronament de les reixes ofereixen moltes similituds amb els cimals dels bordons. Les diferències entre ambdues matèries venen determinades pel fet que el ferro és més dur que els metalls preciosos, i no accepta l'amplitud de matisos i gradacions que hom pot aplicar a aquests.

Les fonts documentals deixen ben explícita l'estreta relació existent entre els argenters i els ferrers. El 21 de setembre de l'any 1498, Esteve Dalmau cobrà 1 lliura i 4 sous “per treballs de fer una mostra en paper ab algunes istòries per les reixes feyedores en la <en> entrada del cor de la present església” de la seu de Barcelona.¹⁰⁵ No sabem de quines històries es tractava, però podem imaginar que tindrien una forta semblança amb els models ornamentals que Dalmau aplicava quotidianament a l'orfebreria. Aquesta cita ens permet confirmar que els elements decoratius de les reixes estaven dissenyats sovint pels argenters. Altres col·laboracions entre argenters i ferrers fan referència a la realització de figures escultòriques. El 4 de gener de 1486, Jaume Ferrer, pare i fill, cobraren la imatge de santa Eulàlia que coronava la font del claustre de la seu de Barcelona, feta en col·laboració amb l'argenter Berenguer Palau. La figura, de ferro, coure i aram, havia de portar la palma i l'auculí del martiri.¹⁰⁶

El paper primordial dels argenters en el marc del treball dels metalls resta palès també en la foneria: en tenim un exemple en els elements decoratius de les campanes del castell de Perpinyà, dissenyats per l'argenter Tibalt Pitança.¹⁰⁷

Les restauracions neogòtiques de les reixes de la catedral de Barcelona

Al llarg del segle XIX, es perderen bona part de les reixes gòtiques conservades fins aleshores a la seu de Barcelona. Sabem, per exemple, que vers l'any 1800 es vengué com a ferro vell l'antiga reixa de la capella de santa Eulàlia.¹⁰⁸

A finals del mateix segle, les reixes de la catedral de Barcelona estaven en un estat semiruïnós. Tant Josep Oriol Mestres com Ramon Soriano ens descriuen un panorama desolador: “L'estat de semi-

ruina en què algunas d'ellas se troban impideix apreciar bé els adornos de què estavan plenas, no conservant-se més que duas o tres en bon estat, en las qu'es veien encare algunas peanyas sostenint imatges de bronze y pinacles d'un treball sumament primorós".¹⁰⁹

Al llarg d'aquestes restauracions s'obraren reixes noves d'estil neogòtic les quals, després d'anys d'oblit, s'han arribat a confondre amb les originals. Sortosament, hem pogut documentar-ne algunes, com per exemple les reixes de la capella de sant Palladi, forjada per Josep Ferrer, l'any 1819,¹¹⁰ de la capella de sant Oleguer, del Santíssim Sagrament i del sant Crist de Lepant, forjada per Francesc Deops entre els anys 1878 i 1880.¹¹¹ I en època més moderna, la reixa de la capella del Baptisteri, refeta en la campanya de restauració dels anys 1942-1943.¹¹² Sabem també que l'any 1832 es col·locaren unes reixes a l'absis, tot i que no sabem exactament quines foren.¹¹³ Finalment, la capella de sant Mateu, construïda pel mercader Guillem Almogàver, vers 1367, i refeta per la família Girona el 1911.¹¹⁴ Si bé l'any 1906 Josep Mas esmenta que les reixes tenien l'escut del mercader visible al bastiment de la porta d'accés, es fa difícil atribuir el treball actual a l'època medieval.¹¹⁵ Cal citar, per acabar, la reixa de la capella de Tots Sants, construïda pels membres de la família Sanllehí, l'any 1932.

A la seu barcelonina es conserven altres reixes d'estil gòtic que, de moment, no hem pogut documentar. La majoria d'elles, però, ens plantegen força dubtes sobre la seva pertinença a l'època gòtica, car la naturalesa del treball de forja, excessivament regular i polit, amb traces d'arestes punxegudes, gens erosionades pel pas del temps, ens fa suposar una manufactura moderna. Són les reixes de les capelles de sant Vicenç (Mare de Déu del Roser), de santa Maria Magdalena (sant Bartomeu i santa Isabel), de sant Llorenç, de sant Hipòlit o de sant Tomàs d'Aquino (Mare de Déu de l'Alegria), de sant Pacià, de santa Margarida, de santa Marta, de sant Cristòfol, de sant Gregori i santa Eugènia, del Corpus Christi.¹¹⁶

Les grans actuacions de reconstrucció de les reixes gòtiques de la catedral de Barcelona van paral·leles al desenvolupament de l'art de la forja durant els anys del modernisme. A la Barcelona del tombant de segle es desenvolupà una florent indústria d'arts dels metalls, articulada al voltant de petits i mitjans tallers de serralleria i foneria dirigits per un mestre forjador o fonedor.¹¹⁷ Aquests tallers col·laboraven amb els arquitectes en l'execució de diverses obres i, a més, fabricaven i comercialitzaven productes decoratius diversos.

L'any 1885, Manuel Ballarín i Lancuentra, un dels serrallers amb més renom de Barcelona, fundà la prestigiosa indústria de foneria i forja artística que duia el seu nom. Tenia el taller més gran de la ciutat al carrer del Peu de la Creu,¹¹⁸ on treballaven uns vint operaris. Ballarín col·laborà molt directament amb l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch,¹¹⁹ per al qual forjà els ferros dels Quatre Gats, l'any 1896, de la casa Amatller, entre 1900-1901, de la casa Terrades, entre 1903-1905,¹²⁰ de la sala de conferències de l'Ajuntament de Tenerife¹²¹ i, conjuntament amb Esteve Andorrà, els de la casa Macaya.¹²² Vers 1900, la casa publicà un catàleg comercial on es recollien les diverses peces de ferro independents que fabricava, i que, combinades, atorgaven a l'obra acabada una aparença única.¹²³ Eren, bàsicament, elements seriatos per a la confecció de reixes i balconades, directament inspirats en els florons de les reixes gòtiques de la catedral de Barcelona, molts dels quals són visibles en les obres esmentades. Una altra gran indústria de forja fou la d'Artur i Alfred Santamaria. Artur Santamaria s'especialitzà en la fabricació de claus ornamentals i flors estampades, un bon nombre dels quals apareix publicat al catàleg comercial de l'empresa.¹²⁴

El treball dels metalls fou una de les arts industrials que una part dels sectors professionals s'havia proposat de millorar durant els darrers anys del segle XIX. Exposicions, concursos, museus i escoles incloïen sempre una secció de metallisteria, a través de la qual es donaren a conèixer les millors realitzacions, especialment de ferro forjat i fosa de bronze. En les exposicions d'arts industrials celebrades durant la dècada dels anys noranta del segle XIX, consten documentats alguns projectistes especialitzats en dissenys de reixes medievals, com Agustí Rigalt, Alexandre de Riquer i Lluís i Francesc Labarta,¹²⁵ a més d'altres més especialitzats en la forja, com Francesc Tiestos. Tiestos presentà un projecte de reixa de ferro forjat per al tancament d'una capella¹²⁶ i Rigalt, com ja hem vist, presentà a la Tercera Exposició de Belles Arts i d'Indústries Artístiques, celebrada el 1896, un projecte de rehabilitació d'una reixa del claustre de la seu, possiblement la de sant Sebastià i santa Tecla.¹²⁷

Bibliografia especialitzada

ÁLBUM DE DETALLES ARTÍSTICOS... 1882

Álbum de detalles artísticos y plástico-decorativos de la Edad Media Catalana, Imprenta de Luís Tasso y Sena, Barcelona, 1882.

ÀLBUM FOTOTÍPICH... 1888

Àlbum fototípih de la Catedral de Barcelona, Estampa de Lluís Tasso Serra, Barcelona, 1888.

ALCOLEA 1975

ALCOLEA, Santiago, "Artes decorativas en la España cristiana, (Siglos XI-XIX)", *Ars Hispaniae*, Vol. XX, Editorial Plus Ultra, Madrid, 1975, pàg. 15-29.

DCVB

ALCOVER, Antoni Maria – MOLL, Francesc de Borja, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 1950-1962, 10 vols.

ALCOY 1993

ALCOY PEDRÓS, Rosa, "Els Serra dels inicis i la catedral de Barcelona. Aclariments entorn d'un retaule trescentista de Sant Lluís de Tolosa", *D'Art*, núm. 19, 1993, pàg. 121-142.

ALCOY 1995

ALCOY PEDRÓS, Rosa, "Guerau Gener i les primeres tendències del gòtic internacional en les arts pictòriques de les Catedrals Catalanes", *Lambard*, vol. VIII, 1995, pàg. 179-213.

ALTISENT 1985

ALTISENT, Agustí, *La descentralización administrativa del monasterio de Poblet en la Edad Media (Scriptorium Populati, 12)*, Abadía de Poblet, L'Espluga de Francolí, 1985.

AMENÓS 2000 A

AMENÓS, Lluïsa, "Notícia de dos canelobres de Santa Maria de Serrateix conservats al museu Cau Ferrat de Sitges", *L'Erol*, núm. 63, 2000, pàg. 44-46.

AMENÓS 2000 B

AMENÓS, Lluïsa, "La col·lecció de ferro forjat del museu Cau Ferrat de Sitges: dels orígens a la inauguració del museu públic", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XIV, 2000, pàg. 229-238.

AMENÓS 2002 A

AMENÓS, Lluïsa, "Foneria i forja", dins Francesc Fontbona (coord.), *El modernisme a l'entorn de l'arquitectura*, Edicions l'Isard, Barcelona, 2002, pàg. 279-293.

AMENÓS 2002 B

AMENÓS, Lluïsa, “Les arts de la forja a Barcelona durant els primers anys del Modernisme (1890-1900). Els serrallers documentats a les exposicions d’Indústries Artístiques”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XVI:II, 2002, pàg. 99-118.

AMENÓS 2003 A

AMENÓS, Lluïsa, “La reixa gòtica de la seu de Vic, obra de Joan Despuig”, *Ausa*, XXI, núm. 152, pàg. 151-155.

AMENÓS 2003 B

AMENÓS, Lluïsa, “El patrimoni moble del Col·legi de Mestres Manyans, Armers i Agullers conservat als museus de Barcelona: Localització i dades històriques”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, XVII, 2003, pàg. 21-29

AMENÓS-MARTÍNEZ 2004

AMENÓS, Lluïsa – MARTÍNEZ FERRÀ, Gabriel, “Fonts per a l’estudi de les arts del ferro aplicades a l’arquitectura”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, XVIII, 2004, pàg. 35-65.

AMENÓS 2005 A

AMENÓS, Lluïsa, “Candeler d’altar”, *Descobertes*, núm. 3, Museu Comarcal de Manresa, maig del 2005.

AMENÓS 2005 B

AMENÓS, Lluïsa, *Los hierros del Museo Cau Ferrat de Sitges*, Ll. Amenós, editora, Barcelona, 2005.

AMENÓS A [EN PREMSA]

AMENÓS, Lluïsa, “El ferro forjat”, a *L’Art Gòtic a Catalunya*, Fundació Enciclopèdia Catalana [en premsa].

AMENÓS B [EN PREMSA]

AMENÓS, Lluïsa, “L’activitat dels ferrers a la seu de Barcelona entre el darrer terç del segle XIV i finals del segle XV”, *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (en premsa).

AMENÓS C [EN PREMSA]

AMENÓS, Lluïsa, “Glossari terminològic i iconogràfic sobre l’ofici de ferrer i les seves activitats productives (s. XIV-XV)”, *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense* (en premsa).

AMENÓS [INÈDIT]

AMENÓS, Lluïsa, “L’activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l’arquitectura religiosa catalana (segles XI-XV)”, Tesi doctoral inèdita dirigida pel Dr. Joan Domenge, Universitat de Barcelona, 2005, 2 vols.

ARAN 2000

ARAN I SURIOL, Joan, *Santa Anna de Barcelona*, Editorial Mediterrània, Barcelona, 2000.

ARTIÑANO 1919

ARTIÑANO Y GALDÁCANO, Pedro Miguel de, *Exposición de hierros antiguos españoles. Catálogo*, Artes Gráficas Mateu, Madrid, 1919.

ARTIÑANO S.D.

ARTIÑANO Y AALDÁCANO, *Los hierros*, Editorial David, Barcelona, s.d.

ARTURO SANTAMARÍA... 1900

Arturo Santamaría: fundición artística de hierro y otros metales: Ronda de San Antonio núm.72, Barcelona [catàleg comercial], Barcelona, ca.1900.

A.S.G. 1926

A.S.G., “Herrerros y forjadores (de los papeles de D. Manuel Betí)”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tomo VII, Cuaderno VI, 1926, pàg. 273-286.

BALLARÍN 1900

BALLARÍN, Manuel, *Catálogo de objetos artísticos de hierro, latón y cobre para cerrajería y lampistería*, Barcelona, J. Thomas, ca. 1900.

BESERAN 2003

BESERAN, Pere, *Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura Catalana del segle XIV*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 2003.

BORAU 2003

BORAU MORELL, Cristina, *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV*, Fundació Noguera, Barcelona, 2003.

BOSCH 1993

BOSCH I BALLBONA, Joan, “Retaule de santa Tecla i sant Sebastià”, *Jaume Huguet. 500 anys*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993.

CAMÓS 1936

CAMÓS CABRUJA, Lluís, “Dietari de l'obra del rellotge i la campana del castell de Perpinyà l'any 1356”, *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. III, Miscel·lània d'Estudis Literaris Històrics i Lingüístics, s.e., Barcelona, 1936, pàg. 423-446.

CAMPS CAZORLA 1941

CAMPS CAZORLA, Emilio, *Hierros antiguos españoles*, Blassi, Madrid, 1941.

CAPDEVILA 1935

CAPDEVILA I FELIP, Sanç, *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars*, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1935.

CAPMANY 1961 [1779]

CAPMANY DE MONPALAU, Antonio de, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, Barcelona 1961, 2 vols. [primera edició: 1779]

CARRERAS CANDI 1910

CARRERAS CANDI, Francesc, Lo Palau Reyal y la obra de la Sèu, regnant Martí I”, *Homenatge a la memòria del Rei Martí (Vè Centenari de la seva mort)*, Tipografia l'Avenç, Barcelona, 1910.

CARRERAS CANDI 1913-14

CARRERAS CANDI, Francesc, “Las obras de la Catedral de Barcelona. 1298-1445”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, núm. 49, pàg. 23-30; núm. 50, pàg. 128-136; núm. 53, pàg. 302-317 i núm. 56, pàg. 510-515 (1913-1914).

CARRERAS CANDI 1921

CARRERAS CANDI, Francesc, “Salomons de la Catedral de Barcelona, obra de Francesch Duran y Marimon. 1786”, *De l'Art de la Forja*, núm. II, gener de 1921, pàg. 179-183.

CARRERAS CANDI S.D.

CARRERAS CANDI, Francesc, “La Ciutat de Barcelona”, *Geografia General de Catalunya*, Establiment Editorial de Albert Martin, Barcelona, s.d.

CATÁLOGO DE LOS HIERROS... 1946

Catálogo de los hierros del “Cau Ferrat” y de “Maricel” de Sitges, Barcelona, Publicaciones de la Junta de Museos, 1946.

CATÁLOGO DE LA EXPOSICIÓN NACIONAL DE INDUSTRIAS ARTÍSTICAS... 1892

Catálogo de la Exposición Nacional de Industrias Artísticas é Internacional de Reproducciones, Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, Imprenta de Henrich y Cia., Barcelona, 1892.

CATÁLOGO ILUSTRADO... 1896

Catálogo Ilustrado de la Tercera Exposición de Bellas Artes é Industrias Artísticas, Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, J. Thomas & Cia., Barcelona, 1896.

CATEDRAL BASÍLICA DE BARCELONA... 1888

Catedral Basílica de Barcelona. Notas históricas del Templo Catedral y catálogo de los objetos que expone el Excelentísimo Cabildo, Imprenta de los Sucesores de N. Ramírez y Cia., Barcelona, 1888.

COROMINES 1980

COROMINES, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes, Caixa de Pensions, Barcelona, 1980-1991, 9 vols.

DALMASES; GIRALT-MIRACLE 1985

DALMASES, Núria de; GIRALT-MIRACLE, Daniel MANENT, Ramon, *Argenters i joiers de Catalunya*, Edicions Destino, Barcelona, 1985.

DALMASES 1992

DALMASES, Núria de, *Orfebreria Catalana Medieval: Barcelona 1300-1500 (aproximació al seu estudi)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1992, 2 vols.

DALMASES; PITARCH 1986

DALMASES, Núria; de PITARCH, Antoni José, "Els inicis i l'Art Romànic. S. IX-XII", *Història de l'Art Català*, vol. I, Edicions 62, Barcelona, 1986.

DALMASES; PITARCH 1988

DALMASES, Núria; de PITARCH, Antonio José, "L'art gòtic. S. XIV-XV", *Història de l'Art Català*, vol. III, Edicions 62, Barcelona, 1988.

DIEGO 1996

DIEGO BARRADO, Lourdes, "Premieres recherches sur les grilles romanes en Aragon", *Cahiers de Saint Michel de Cuxà*, XXVII, 1996, pàg. 181-186.

DIEGO 1998

DIEGO BARRADO, Lourdes, "La forja románica aragonesa en su contexto hispano-francés. Las rejas de la catedral de Jaca y de la ermita de Santa Maria de Iguácel", *Artigrama*, 13, 1998, pàg. 439-441.

DIEGO 1998

DIEGO BARRADO, Lourdes, "Contribución al estudio de la forja románica española. Los testimonios del Museo Arqueológico Nacional", *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, Tomo XVI, núms. 1-2, 1998, pàg. 167-178.

DIEGO 1999

DIEGO BARRADO, Lourdes, *Nacido del fuego. El arte del hierro románico en torno al Camino de Santiago*. Mira Editores, Zaragoza, 1999.

DIEGO 2004

DIEGO BARRADO, Lourdes, *El arte de la forja a través de los siglos. Museo del Hierro de Oropesa del Mar*, Luís Elvira, anticuario, Oropesa del Mar, 2004.

DURAN I SANPERE 1922 a

DURAN I SANPERE, Agustí, "L'art antic a l'església de Santa Maria de Cervera", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XXXII, núm. 333, octubre 1922, pàg. 293-317.

DURAN I SANPERE 1922 b

DURAN I SANPERE, Agustí, “Documents d’art antic Català: Perris Moreu, mestre serraller de Puigcerdà, convé en fer unes reixes a l’església de la seu d’Urgell. Any 1532”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 32, 1922, pàg. 101-102.

DURAN I SANPERE 1928

DURAN I SANPERE, Agustí, *La casa del Arcediano y el Archivo Histórico de la Ciudad*, Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros de Barcelona, vol. XV, Librería Francisco Puig, Barcelona, 1928.

DURAN I SANPERE 1952

DURAN I SANPERE, Agustí, *La Catedral de Barcelona*. Aymà s.l. Editores, Barcelona, 1952.

DURAN I SANPERE 1960

DURAN I SANPERE, Agustí, “Els constructors de l’església de Santa Maria del Mar (1329-1460)”, *Per a la història de l’art a Barcelona*, Barcelona, 1960.

DURAN I SANPERE 1973

DURAN I SANPERE, Agustí, *Barcelona i la seva Història*, vols. I-II, Curial, Barcelona 1973.

DURAN I SANPERE 1975

DURAN I SANPERE, Agustí, *Barcelona i la seva Història*, vol. III, Curial, Barcelona, 1975.

IV EXPOSICIÓN DE BELLAS ARTES É INDÚSTRIAS ARTÍSTICAS... 1898.

IV Exposición de Bellas Artes é Industrias Artísticas. Catálogo Ilustrado, Ayuntamiento de Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., Barcelona, 1898.

FÀBREGA 1978

FÀBREGA I GRAU, Àngel, *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el Renaixement. Any 1580*, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 1978.

FERRARI S.D.

FERRARI, Giulio, *Il ferro nell’Arte Italiana*, Elrico Hoepli, Milano, s.d.

FREIXAS 1983

FREIXAS, Pere, *L’art gòtic a Girona*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 1983.

GALLEGO 1963

GALLEGO DE MIGUEL, Amelia, *El arte del hierro en Galicia*, Madrid, Sucs. de Rivadeneyra, s.a., 1963.

GALLEGO 1974

GALLEGO DE MIGUEL, Amelia, *Rejería Castellana. Segovia*, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Segovia, Segovia, 1974.

GALLEGO 1982

GALLEGO DE MIGUEL, Amelia, *Rejería castellana: Valladolid*, Valladolid, Institución Cultural Simancas, 1982.

GALLEGO 1988

GALLEGO DE MIGUEL, Amelia, *Rejería castellana: Palencia*, Palencia, Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses, Diputación Provincial, 1988.

GALLEGO 1998

GALLEGO DE MIGUEL, Amelia, *Rejería castellana. Zamora*, Diputación de Zamora, Universidad de Valladolid, 1998.

GARCÍA LLANSÓ 1896

GARCÍA LLANSÓ, Antonio, “Metalistería. Hierros”, *Historia General del Arte*, vol. VIII, Montaner y Simón Editores, Barcelona, 1896, pàg. 369-431.

GINER DE LOS RÍOS 1892

GINER DE LOS RÍOS, Francisco, *Artes industriales. Desde el cristianismo hasta nuestros días*, Antonio López Editor, Barcelona, 1892.

GINER DE LOS RÍOS 1926

GINER DE LOS RÍOS, Francisco, *Estudios sobre Artes Industriales. Rejas Españolas*, s.e., Madrid, 1926.

GUAL CAMARENA 1968

GUAL CAMARENA, Miguel, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (Siglos XIII y XIV)*, Publicaciones de la Excelentísima Diputación Provincial, Tarragona, 1968.

GUAL CAMARENA 1970

GUAL CAMARENA, Miguel, “El hierro en el medioevo hispano”, *Coloquio Internacional sobre Historia de la Minería*, VI Congreso Internacional de Minería, León, 16-21 de març de 1970, pàg. 1-13.

GUDIOL I CUNILL S.D.

GUDIOL I CUNILL, Josep, *El Museu Episcopal de Vic*, Edición Museum, Barcelona, s.d.

GUDIOL I CUNILL 1900

GUDIOL I CUNILL, Josep, “El rellotge de la catedral de Vic”, a *La Veu de Montserrat*, núms. 2 i 4, 1900, pàg. 3-4 i 27-29.

GUDIOL I CUNILL 1914

GUDIOL I CUNILL, Josep, “Les reixes catalanes i els seus autors”, *Pàgina artística de La Veu de Catalunya*, 28 de maig de 1914, pàg. 4.

GUDIOL I CUNILL 1918 a

GUDIOL I CUNILL, Josep, “De rellotges i rellotgers Catalans. I”, *Pàgina artística de La Veu de Catalunya*, núm. 454, 11 d'octubre de 1918, pàg. 12-13.

GUDIOL I CUNILL 1918 b

GUDIOL I CUNILL, Josep, “Ferrers catalans anteriors al segle XVI”, *De l'Art de la Forja*, núm. 5, setembre de 1918, pàg. 74-75 [també es publicà a *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, núm. 461, 25 de novembre de 1918, pàg. 12].

GUDIOL I CUNILL 1920

GUDIOL I CUNILL, Josep, *El mobiliari litúrgich*, Tipografia Balmesiana, Vic, 1920.

GUDIOL I CUNILL 1933

GUDIOL I CUNILL, Josep, *Nocions d'Archeologia Sagrada*, vol. II, Imprenta Balmesiana, Vic, 1933.

GUDIOL I RICART 1974

GUDIOL I RICART, Josep, *Arte antiguo y medieval. Cataluña*, Col. “Tierras de España”, vol. I, Fundación Juan March, Madrid, 1974.

GUDIOL; AINAUD; ALCOLEA 1955

GUDIOL I RICART, Josep; AINAUD DE LASARTE, Joan; ALCOLEA GIL, Santiago, *Arte de España. Cataluña*, Editorial Seix Barral, s.a., Barcelona, 1955.

GUDIOL; ALCOLEA 1987

GUDIOL I RICART, Josep; ALCOLEA I BLANCH, Santiago, *La pintura gòtica Catalana*, Polígrafa, Barcelona, 1987.

KOWALCZYK 1954

KOWALCZYK, Georg, *Hierros artísticos*, Editorial Gustavo Gili, s. a., Barcelona 1954.

LABARTA 1901

LABARTA, Lluís, *Hierros artísticos*, Francisco Seix editor, Barcelona, 1901, 2 vols.

LA CAPELLA REIAL...1996

La Capella Reial d'Alfons el Magnànim de l'antic monestir de Predicadors de València. Documents II, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, Generalitat Valenciana, València, 1996.

LA CATEDRAL DE BARCELONA... 1913

La Catedral de Barcelona, "Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros", vol. IV, núm. 13, 1913.

LA ILUSTRACIÓ CATALANA 1880/1881/1889

La Ilustració Catalana, núm. 3, 30 de juliol de 1880, pàg. 17-18; núm. 4, 10 d'agost de 1880, pàg. 26; núm. 20, 20 de gener de 1881, pàg. 154; núm. 83, pàg. 83; núm. 217, 31 de juliol de 1889, pàg. 211 i 213.

LAMPÉREZ 1904

LAMPÉREZ Y ROMEA, Vicente, *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media*, Juan Gili, Barcelona, 1904, 3 vols.

LAMPÉREZ 1918

LAMPÉREZ Y ROMEA, Vicente, "Hierros españoles", *Coleccionismo*, Madrid, 1918.

L'EXCURSIONISTA...

L'Excursionista. Bolletí mensual de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, vol. I, 1878-1881 i vol. III, 1897-1891, pàg. 462-463 i 730-731.

L'OEUVRE DE PUIG I CADAVALCH... 1904

L'oeuvre de Puig i Cadafalch. Architecte. 1896-1904, M. Parera Éditeur, Barcelone, 1904.

MADURELL I MARIMON 1938

MADURELL I MARIMON, Josep Maria, "Obres al campanar de la seu de Barcelona", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núms. 518-523, 1938.

MADURELL I MARIMON 1946

MADURELL I MARIMON, Josep Maria, "El arte en la comarca alta de Urgel", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Barcelona, 1946.

MADURELL I MARIMON 1954

MADURELL I MARIMON, Josep Maria, "Miguel Luch. Un escultor cuatrocentista alemán en Barcelona", *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, vol. 9, Aschendorffsche verlagsbuchhandlung Münster, 1954 [separata].

MADURELL I MARIMON 1983

MADURELL I MARIMON, Josep Maria, "Notes de vocabulari de l'art antic de la construcció", *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. III, (Estudis Universitaris Catalans, vol. XXV), Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1983, pàg. 22-367.

MAINAR 1958

MAINAR, Josep, "Les arts decoratives", *L'Art Català*, vol. II, Aymà, Barcelona 1958.

MARÉS 1964

MARÉS DEULOVOL, Federico, *Dos siglos de enseñanza artística en el principado*, Real Academia de Bellas Artes de San Jorge, Barcelona, 1964.

MARIÑO 1996

MARIÑO FERRO, Xose Ramon, *El simbolismo animal. Creencias y significados en la cultura occidental*, Encuentro Ediciones, Madrid, 1996.

MARTORELL 1929

MARTORELL, Francesc, *Catedral de Barcelona*, [col·lecció "Catalunya Artística"], Llibreria Verdguer, Barcelona, 1929.

MAS 1906

MAS I DOMÈNECH, Josep, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. I, Establiment Tipogràfic "La Renaixensa", Barcelona, 1906.

MAS 1916

MAS I DOMÈNECH, Josep, *Guia itinerario de la Catedral de Barcelona*, Tipografía Católica Pontificia, Barcelona, 1916.

MASCARELLA 1993

MASCARELLA I ROVIRA, Jordi, "La Farga". *Quaderns de la Revista de Girona*, núm. 43, Diputació de Girona, Caixa de Girona, Girona, 1993.

MATERIALES Y DOCUMENTOS... 1901-16

Materiales y Documentos de Arte Espanol, Librería Parera, Barcelona, 1901-1916.

MEMORIAS... 1942

Memorias de las obras y mejoras realizadas en la Santa Catedral Basílica de Barcelona durante el año 1941-1942, Imprenta Altés, Barcelona, 1942.

MEMORIAS... 1943

Memorias de las obras de restauración, reparación y embellecimiento practicadas en la Catedral de Barcelona. Año 1942-1943, Imprenta Altés, Barcelona, 1943.

MESTRES 1876

MESTRES, Josep Oriol, *Monografía de los claustros de la Santa Iglesia Catedral Basílica de esta ciudad de Barcelona*, Imprenta de la Renaixensa, Barcelona, 1876.

MILLENIUM...1989

Millenium. Història i art de l'Església catalana, [catàleg], Barcelona, Pia Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata, 1989.

MORERA 1894

MORERA Y LLAURADÓ, Emili, *Tarragona antigua y Moderna. Descripción histórico-arqueológica de todos los monumentos y edificios públicos civiles, eclesiásticos y militares y guía para su fácil visita examen e inspección*, Tipografía F. Aris, Tarragona, 1894.

MORERA 1904

MORERA Y LLAURADÓ, Emili, *Memoria o descripción histórico-artística de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona desde su fundación hasta nuestros días*, Establecimiento Tipográfico F. Aris e hijo, Tarragona 1904.

OLAGUER 1982

OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de, "Rejería", a BONET CORREA, Antonio (coord.), *Historia de las artes aplicadas e industriales en España*, Cátedra, Madrid, 1982, pàg. 17-64.

OLAGUER 1982

OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de, "Objetos metálicos", a BONET CORREA, Antonio (coord.), *Historia de las artes aplicadas e industriales en España*, Cátedra, Madrid, 1982, pàg. 217-242.

OLAGUER 1997

OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de, “La reja arquitectónica medieval en España. Su implantación, desarrollo, simbolismos y tipologías”, *Anales de Historia del Arte*, núm. 7, 1997, pàg. 87-98.

OLAGUER 1999

OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de, “El arte del hierro en España. La forja monumental”, a “Las artes decorativas en España I”, *Summa Artis*, Vol. XLV, Espasa Calpe, Madrid, 1999, pàg. 37-101.

ORDUÑA 1915

ORDUÑA Y VIGUERA, Emilio, *Rejeros españoles. Ensayo crítico arqueológico*, Imprenta S. Francisco de Sales, Madrid, 1915.

PALLIUM... 1992

Pallium. Exposició d'art i documentació: de la memòria de Sant Fructuós al triomf de Santa Tecla, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1992.

PANYELLA 1918

PANYELLA, Joan, “Arquitectes, artistes dibuixants de ferros. Don Josep Puig i Cadafalch”, *De l'Art de la Forja*, núm. 6, novembre de 1918, pàg. 81-83.

PAULINO 1978

PAULINO, “Sociedad artística de casi dos siglos de existencia”, *Uniram a* (Revista de personal. Unión Explosivos Riotinto), núm. 97, maig de 1978.

PARCERISA; PIFERRER; PI I MARGALL 1839

PARCERISA, Francesc Xavier; PIFERRER, Pau; PI I MARGALL, Francesc, *Recuerdos y Bellezas de España. Principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta Joaquín Verdaguer, 1839, 2 vols.

PÉREZ BUENO 1920

PÉREZ BUENO, Lluís, *Ferros artístics espanyols. Dels segles XII al XVIII*, Barcelona, M. Bayés, 1920.

PERMANYER; LEVICK 1998

PERMANYER, Lluís [text]; LEVICK, Melba [fotografies], *Un passeig per la Barcelona modernista*, Edicions Polígrafa, Barcelona, 1998.

PIFERRER; PI I MARGALL; PIJOAN 1884

PIFERRER, Pau; PI I MARGALL, Francesc; PIJOAN, Antoni Aulestia, *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia. Cataluña*, Establecimiento Tipográfico – Editorial de Daniel Cortezo y Cia, Barcelona, 1884, 2 vols.

PINYOL 1948

PINYOL ANDREU, Ramon, *Heráldica de la Catedral de Barcelona*, Litografía Domingo, Barcelona, 1948.

RECHT 1989

RECHT, Roland, “Les «traités pratiques» d'architecture gothique”, a *Les bâtisseurs des Cathédrales Gothiques* [catàleg], Éditions des Musées de la Ville de Strasbourg, Strasbourg, 1989, pàg. 279-285.

RETRAT DE BARCELONA... 1995

Retrat de Barcelona [catàleg], Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1995.

RIBA 1892

RIBA, S., “El reloj de la Catedral de Barcelona. II”, *Diario de Barcelona* (núm. 210), 28 de juliol de 1892, pàg. 8922-8924.

ROGENT; SOLER 1898

ROGENT Y PEDROSA, Francesc; SOLER, Gaietà, *La Catedral de Barcelona*, España Artística, Arqueològica y Monumental, Parera y Cia Editores, Barcelona, 1898.

RUIZ CASTILLO S.D.

RUIZ CASTILLO, Andrés, *El arte del hierro en España*, Barcelona, Sucesores de E. Meseguer, s.d.

SANCHÍS 1909

SANCHÍS SIVERA, José, *La Catedral de Valencia. Guía histórica y artística*, Imprenta de Francisco Vives Mora, Valencia, 1909.

SANCHÍS 1922

SANCHÍS SIVERA, José, “Contribución al estudio de la ferretería valenciana en los siglos XIV y XV. *Archivo de Arte Valenciano*, Valencia, 1922, pàg. 72-103.

SANCHO 2001

SANCHO I PLANAS, Marta, “Fabregada: un forn de reducció de ferro de l’Alta Edat Mitjana”, *L’obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX* (Actes del 6è curs d’Arqueologia d’Andorra 2000), Patrimoni Cultural d’Andorra, Àrea de Recerca Històrica, Andorra, 2001, pàg. 211-229.

SORIANO 1892

SORIANO, Ramon, *Apunts per la monografia de la catedral basilica de Santa Creu y Santa Eulàlia de Barcelona*, Tipografia y Llibreria “L’Avenç” de Massó y Casas, Barcelona, 1892.

TERÉS 1979

TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa, “Pere Ça Anglada, maestro del coro de la catedral de Barcelona: aspectos documentales y formales”, *D’Art*, núm. 5, setembre 1979, pàg. 51-64.

TERÉS 1987

TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa, *Pere Ça Anglada. Introducció de l’estil Internacional en l’escultura Catalana*, Artestudi, Barcelona, 1987.

TERÉS 1991-93

TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa, “Obres del segle XV a la Catedral de Barcelona. La construcció de l’antiga Sala Capitular”, *Lambard*, vol. VI, 1991-1993, pàg. 389-411.

THESAURUS... 1986

Thesaurus l estudis. L’Art als Bisbats de Catalunya, 1000-11800, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona, 1986.

VALLÈS 1987

VALLÈS I BOTEY, Agnès, *La construcció de la catedral de Barcelona segons els llibres de l’obra (1325-83)*, (Tesi de llicenciatura inèdita), Universitat de Barcelona, 1987.

VERRIÉ 1952

VERRIÉ, Frederic-Pau, “Barcelona antigua”, a *Los monumentos cardinales de España*, XII, Editorial Plus Ultra, Madrid, 1952.

VERRIÉ 1958

VERRIÉ, Frederic-Pau, “Les arts decoratives”, *L’Art Català*, I, Aymà, Barcelona, 1958.

NOTES

1. Per elaborar aquest treball hem comptat amb la col·laboració de Gabriel Martínez Ferrà, que ha corregit els textos escrits en llengua catalana i ha transcrit els escrits en llatí.
2. AMENÓS 2005 [INÈDIT].
3. SANCHO 2001, pàg. 220, nota 20.
4. GONZÁLEZ TASCÓN 1988, pàg. 276-281.
5. LABARTA 1901, vol. I, lám. 4; la procedència d'aquesta peça no s'especifica, en canvi, a ÚTRILLO 1933, fig. pàg. 73, ni al *Catálogo de los hierros...* 1946, pàg. 163, fig. 71.
6. Una aproximació a la reixeria gòtica catalana a ARTIÑANO 1919; ARTIÑANO s. d.; LAMPÉREZ 1918, especialment pàg. 26-29; PÉREZ BUENO 1920; CAMPS CAZORLA 1941; ALCOLEA 1975, especialment pàg. 21 i 22; OLAGUER 1982, pàg. 26-36; OLAGUER 1999, pàg. 53-56; vegeu finalment AMENÓS A[EN PREMSA].
7. Arxiu Capítular de Barcelona (ACB), Llibre de l'obra (Ll. o.), 1443-45, fol. 117 i 118.
8. GALLEGO 1982, pàg. 29.
9. GUAL CAMARENA 1970, pàg. 9, nota núm. 36.
10. Valguin com a exemple els noms dels buidadors Ludovicus Anella i Joan Camarasa. Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona (AHPB), notari Bartomeu Requesens, *Manuale de numero tricesimum quintum*, fol. 52v i 53.
11. GUDIOL I CUNILL 1914, pàg. 4.
12. *Església parroquial de Santa Maria de Castelló d'Empúries*, Comissió del Museu Parroquial de Castelló d'Empúries, Castelló d'Empúries, 1999, pàg. 17.
13. MAS 1916, pàg. 90. A finals del segle XIX, aquesta reixa patí alguna transformació: en un rebut de pagament emès pel serraller Francesc Riera el 22 de juliol de l'any 1893, consta la "*colocación rejas y componer mosaico capilla San Olegario*", ACB, *Caixa de l'obra, altres llibres i papers solts. S. XVII-XIX*. No sabem, però, si la cita es refereix a aquesta capella o a la número 28, dedicada actualment al sant Crist de Lepant.
14. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Undecim manuale comune*, fol. 197r-v.
15. "[...] Ítem, és concordat que lo portal de las ditas rexes sie rodon, e compassat per sas mesuras, e axí com és deboxat en la mostre, exceptat que no hi sien los arxets deboxats, deius lo volt [...]". Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, 736, notari Pere Artigas 1425-1428, fol. 46; vegeu el contracte transcrit a AMENÓS 2003A.
16. En aquest darrer cas, s'especificava a Pere Cervià que havia de fer "les dites rexes de bon ferra obrades ab VIII panells ab los caps claravoyes e flors segons la mostra trassa e patró per lo dit Pere Cervià donat e liurat deboxat en hun full de paper o millor si millor sa pora fer lo qual patró stara en poder den Berenguer Cervià mestre de la obre de la seu de Gerona", FREIXAS 1983, pàg. 289 i 290, doc. LXXXVIII.
17. ACB, Ll. o. 1391-93, fol. 42v.
18. SANCHÍS 1909, pàg. 146.
19. En el text del contracte apareix dibuixada una circumferència que encercla la llegenda: "Açò és lo gruix de quiscun bordó de las ditas rexes". Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, 736, notari Pere Artigas, 1425-1428, fol. 46.
20. FREIXAS 1983, pàg. 289 i 290, doc. LXXXVIII.
21. "Ítem, és concordat que dessús los dits arxets se fassa una claravoya ab quatre de mig compàs", Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, 736., notari Pere Artigas, 1425-1428, fol. 46.
22. La reixa havia de tenir "sas rosetas, segons la mostra ja dita [...]" i "dessús la dita claravoya sien fets los pans, poms, e fullatge, una de pom ab V flos, e ab ses collets[...][...] entre los dits poms, en lo mig, sien fetas las cornetas, segons que són deboxadas en la dita mostra", *Ibidem*.
23. "[...] que lo dit Berenguer Julià haja a fer les dites reixes de XXXVII bordons, de llong cascú, de XIII palms e mig, a palm de cana de Barcinona, menys de l'altària de les flors, e que sien de la gruixa que són los bordons de les reixes que són en la capella de Sant Nicolau de la seu de Barcinona, ab semblant portal e triangles, forrellat e claus e altres guarniment, segons forma e manera, e per tot segons que són les dites reixes de la dita capella del dit altar de Sant Nicolau enadida una barra [...] que sia en [...] del dit portal, exceptant que les flors que són en l'altura de les dites reixes haja a donar lo dit honrat en Joan Ribalta al dit Berenguer Julià aquelles que li plaurà, e que lo dit Berenguer Julià les haja a reparar", ACB, notari Gabriel Canyelles, *Secundum manuale comune*, fol. 26 r-v; vegeu també DURAN I SANPERE 1973, vol. I, pàg. 529, nota núm. 3.
24. FREIXAS 1983, pàg. 291 i 292, doc. LXXXIX.
25. MORERA 1894, pàg. 43.

26. SANCHÍS 1922, pàg. 87.
27. “[...] e sobre lo dit portal de dita rexa, hage de fer un ascut de ferro gran ab les armes del dit offici [...]”, AHPB, notari Benet Joan, *Secundum manuale*, fol. 3v.
28. SANCHÍS 1909, pàg. 146.
29. “[...] flos de lis, tantes quantes hi hage mester, segons forma delles de Sant Gregori, e en lo mig de dites flos de lis, hage de fer, lo dit Pere Roca, una flor de lir doblada, pus alta de totes les altres en què la flor de li. Promet fer hun botó hont stiga Sant Miguel, lo qual Sant Miguel hagen de fer los fornés; les alles, ascut e lansa hage de fer lo dit Pere Rocha”, AHPB, notari Benet Joan, *Secundum manuale*, fol. 3.
30. El contracte especificava que la reixa havia de tenir un portal “ab dos àguiles capdals e ab dos senyals dels ferrers e del ofici”, SANCHÍS 1922, pàg. 87.
31. Cal remarcar que la venda de figuretes votives era un costum força estès: al llarg del bienni 1479-1481 es pagaren a l'argenter, Berenguer Palau, i al fonedor, Fontana, diverses figuretes d'argent i d'estany respectivament, ACB, Ll. o. 1479-81, fol. 42.
32. “[...] pintar de color groch hi vermell ab oli de linós lo rextat de la dita capella [dels Predicadors de València], perque no caregàs de rovell nixx guastàs, stigués pus bé”, *La Capella Reial...* 1996, pàg. 176.
33. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Plec de documentació diversa 1416-1417*, lligall solt.
34. “E mesa dita rexa, promet fer pintar de vermell ab tot so”, AHPB, notari Benet Joan, *Secundum manuale*, fol. 3v; vegeu també AGUILÓ 1905-06, pàg. 29, doc. XV.
35. *LA CAPELLA REAL...* 1996, pàg. 163 i 176.
36. “[...] per comprar en Valencia MCC panys d'or partit e vermelló e altres colos per pintar lo rextat [...]”, *Ibidem.*, pàg. 29, doc. XV.
37. “[...] Ítem és entès que les dites rexes haien e sien ennegrides segons és acostumat de ennegrir en semblants rexes [...]”, FREIXAS 1983, pàg. 291 i 292, doc. LXXXIX.
38. SANCHÍS 1909, pàg. 295.
39. La reixa havia d'ésser obrada “[...] cum floratgiis et signis Ste. Tecte inter unum floronem et alium, cum flore nigro et signes stanyats [...]”, CAPDEVILA 1935, pàg. 77.
40. ACB, Ll. o. 1352-94, fol. 25. Vegeu VALLÈS 1987, pàg. 42 i nota 1 i pàg. 200, doc. núm. 19; vegeu també ALCOY 1993, pàg. 135 i 138; el contracte és transcrit a la nota núm. 41; citat també per BORAU 2003, pàg. 359. Erròniament, la bibliografia data el contracte l'any 1367, en lloc del 1368.
41. Josep Mas transcriu un document que esmenta aquestes reixes i que encara no hem pogut localitzar, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Documentació personal, fons Josep Mas*, 5.D.49.17/18, sobre núm. 342 (“Catedral. Altar de Sant Miquel”).
42. ACB, Ll. o. 1352-94, fol. 25v. VALLÈS 1987, pàg. 42, notes 2 i 3; pàg. 201, doc. núm. 20 i pàg. 202, doc. núm. 21.
43. ACB, Ll. o. 1352-94, fol. 27. VALLÈS 1987, pàg. 202, doc. núm. 21.
44. *ALBUM FOTOTÍPICH...* 1888, làm. 38; la que es conserva actualment fou refeta l'any 1832.
45. ACB, Ll. o. 1377-79(1), fol. 2v. VALLÈS 1987, pàg. 43 i nota 2; A. Vallès creu que l'altar dels Apòstols podria estar situat al celler dedicat als sants Simó i Judes.
46. En un inventari datat l'any 1467, queda ben explícit que les reixes de fusta anaven recobertes amb una capa de policromia: “trossos de reixes de fust ab barres vermelles”, COROMINES 1980, pàg. 221.
47. ACB, Ll. o. 1379-83, fol. 124v. VALLÈS 1987, pàg. 97 i nota 2.
48. ACB, Ll. o. 1421-23 (1), fol. 70.
49. ACB, Ll. o., 1461-63, fol. 112.
50. GALLEGO 1974, pàg. 33 i fig. pàg. 32, làm. V.
51. Referint-se a la recent construïda capella de sant Tomàs i sant Antoni de Pàdua, fundada per Jaume Rocafort, al *Llibre de Visites* de l'any 1391 consta que encara no tenia ni reixes ni retaule, la qual cosa fa pensar que devien ésser els primers elements a adquirir-se: “Ítem sciatur cum en Rocafort, patre primi beneficiati, quis tenetur facere fieri retotabulum et rexias in dicte capella”, ACB, *Llibre de Visita de 1391*, fol. 221; citat per BORAU 2003, pàg. 499.
52. ACB, Ll. o. 1389-91, fol. 74v. Els pagaments són consignats en el plec de despeses referides a l'obra de la capella de sant Bartomeu i santa Isabel, fundada per Francesc Santcliment; sobre aquesta reixa, vegeu MAS 1906, vol. I, pàg. 75, i MAS 1916, pàg. 131.
53. ACB, Ll. o. 1389-91, fol. 72 v.
54. PINYOL 1948, pàg. 209. Sobre el conjunt de la capella fundada per Bartomeua, vegeu DURAN I SANPERE 1975, vol. III, pàg. 31-37; vegeu també ALCOY 1995, pàg. 207 i 208.
55. El 18 de gener de 1401, Guerau Gener cobrà dels marmessors testamentaris de Bartomeua la quantitat de 30 florins, segon pagament de les 50 lliures en què havia estat fixat el preu del retaule, GUDIOL – ALCOLEA 1987, pàg. 87, cat. núm. 222, fig. 410 i 411.

56. AHPB, notari Bernat Pi, *Primum Manual Comune*, fol. 79v i 80.
57. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Undecim manuale comune*, fol. 197.
58. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Duodecim manuale comune*, fol. 35 i fol. 83v; MADURELL I MARIMÓN 1946, pàg. 64, nota 166.
59. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Duodecim manuale comune*, fol. 81v i 112r-v.
60. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Undecim manuale comune*, fol. 197.
61. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Plec de documentació diversa 1416-1417*, lligall solt.
62. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Secundum manuale comune*, fol. 26 r-v; DURAN I SANPERE 1975, pàg. 529, nota núm. 3.
63. *Ibidem*.
64. Joan Aran creu que es tracta de la reixa que actualment encara tanca la capella. Tanmateix, el fet que el contracte especifiqui que havia d'ésser igual a la que tancava la capella de sant Nicolau de la seu de Barcelona i “ab semblant portal e triangles, forrellat e claus e altres guarniment”, ens fa pensar que no som davant la reixa descrita. En tot cas, encara que es demostrés que fou realment Berenguer Julià qui la forjà, és innegable que conté jocs d’una antiga reixa romànica, puix que se’ns fa difícil admetre la pervivència de motius de tradició romànica a inicis del segle XV, ARAN 2000, pàg. 129.
65. AHPB, notari Joan Ubach, *Manuale octavum*, fol. 63 v; citat al Diccionari Català Valencià Balear (DCVB), vol. IV, pàg. 975.
66. Vegeu la transcripció del contracte a AMENÓS 2003 A, pàg. 151-155.
67. AHPB, Vària. *Plec de documents dels segles XV-XVI*, núm. 13, lligall 3; vegeu també PIFERRER – PI I MARGALL – PIJOAN 1884, vol. I, pàg. 299; ROGENT – SOLER 1898, pàg. 52, nota núm. 1.
68. AHPB, *Caixa de documents d’Art. Segles XV-XVI*, núm. 13.
69. En un dibuix de Francesc Xavier Parcerisa, editat l’any 1839, hom pot veure aquesta reixa instal·lada; Vegeu-ne una reproducció a *Retrat de Barcelona...* 1995, vol. I, pàg. 197, cat. núm. 229, i a LAMPÉREZ Y ROMEA 1904, vol. II, lám. pàg. 366.
70. Àngel Fàbrega la descriu amb aquests termes: “Els costats de l’escalinata i la part davantera del presbiteri que descansa sobre l’arcada de l’ingrés de la cripta eren també protegits amb un reixat de forja, combinat amb elements de bronze, d’un metre i mig d’alçària aproximadament, sobre els quals hi havia uns vasos apropiats per a sostenir la cera de l’enllumenat. D’aquests vasos n’hi havia una seixantena per a brandons, o ciris gruixuts, i una altra seixantena per a ciris més prims. Pels documents del nostre temps sabem que d’aquesta triple barana –o sia la part central i els dos costats laterals–, i especialment dels dos grans cerers acabats en forma de pinacle amb què començaven tots dos costats al capdamunt de l’escalinata, en deien «la brandonera», FÀBREGA 1978, pàg. 58. A finals del segle XIX, Francesc Rogent i Caietà Soler la descrivien com “una modesta verja gòtica terminada en una graciosa cresteria”, i lamentaven “el uso constante de colgaduras alrededor de esa verja [...] limitando la visualidad de las ceremonias del culto en el sitio más solemne de la Iglesia”; ROGENT – SOLER 1898, pàg. 52 i nota 1; vegeu també PIFERRER; PI I MARGALL; PIJOAN 1884, vol. I, pàg. 299.
71. AHPB, notari Joan Franc, major, *Vicesimum quartum manuale*, fol. 134 [es conserva la cèdula inserida en el quadern corresponent; malauradament, no ens ha pervingut el contracte].
72. AHPB, notari Joan Franc, *Vicesimum quartum manuale*, fol. 157v; *Vicesimum quintum manuale*, s. f. (22 maig i 24 desembre, 1426); *Vicesimum sextum manuale*, s. f. (20 octubre 1437); *Vicesimum septimum manuale*, fol. 91v; *Vicesimum octavum manuale*, s. f. (26 juny 1439).
73. AHPN, notari Miquel Ferran, *Manual*, fol. 41v.
74. El 26 de març de 1939, Joan Pascual facturà diverses feines encarregades per l’arquitecte responsable de la restauració, Jeroni Martorell. Un dels conceptes especifica la tasca de “cortar las rejas a varios pedazos para poderlos transportar del Altar de San Benito” fins al seu taller del carrer Milans, número 4; Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. *Fons documental Arxiu Servei de Catalogació i Conservació de Monuments. Llegat Martorell. Catedral de Barcelona*, caixa II, doc. 33. Un altre document manuscrit, sense datar, descriu amb detall l’estat en què quedà la reixa i el criteri seguit per a la seva restauració: “La reja de la capilla de San Benito del Claustro de la Catedral es una de las mas (sic) notables obras de forja catalana del siglo XV. La estructura, ligada con la decoración, es a la vez clara y compleja. Los hierros verticales rematan en bellos ramos de lirios y cardos; aplicaciones diversas [consta tatxat “enriquecen la composición”] de afinigranada ejecución, enriquecen el conjunto. La reja deshecha, esparcida a trozos, [consta tatxat “algunos de”] muchas de pequeña dimensión [consta tatxat “ejecución ha sido reconstruida en cuanto esta”] se ha reconstruido, en cuanto ha sido posible, [consta tatxat “con el”] en su primitiva forma y disposición”; *Ibidem.*, doc. 70; vegeu també *Memorias...* 1942, pàg. 5; vegeu una fotografia de com era aquesta reixa a *Materiales y documentos...* any II, lám. 12 i 58, i *Álbum de detalles artísticos...* 1882, pàg. 38, lám. núm. 71 i 74.
75. MAS 1906, pàg. 73.
76. ACB, *Pergamins del segle XV*, carpeta 30, doc. 23; en donen notícia MAS 1906, pàg. 51, GUDIOL I CUNILL 1914 pàg. 4, GUDIOL I CUNILL 1918, pàg. 75 i GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 56.
77. ACB, *Pergamins del segle XV*, carpeta 32, doc. 23.

78. L'any 1802, aquesta reixa fou retocada, per bé que desconeixem el grau d'intervenció. Consta documentat que Narcís Pons clavà unes ferramentes en un dels batents "de la porta de Santa Clara"; ACB, *Caixa de l'obra, altres llibres i papers solts. S. XVII-XIX*, rebut del fuster Narcís Ponts. Any 1802.
79. ACB, *Llibre d'albarans* (Ll. a.) 1491-93, fol. 30. L'any 1448, el rei Pere havia encarregat a un tal Antoni Sureda una reixa destinada al tancament de l'altar major de la capella de sant Jordi de l'església del Palau Reial Major, que finalment no realitzà; GUDIOL I CUNILL 1914, pàg. 4.
80. BESERAN 2003, pàg. 226-231 i 352, nota 481.
81. Portes molt semblants a aquestes, de cronologia paral·lela, són publicades a KOWLACZYK 1954, lám. pàg. 33 i pàg. XX-XXV.
82. Són els canelobres d'altar classificats dins el grup A, els qual tenen semblances amb alguns canelobres de peu, AMENÓS A [EN PREMSA].
83. Vegeu una bona reproducció del gravat dedicat als serrallers a MASCARELLA 1993, fig. pàg. 46.
84. Sobre aquesta reixa, vegeu especialment PARCERISA; PIFERRER; PI I MARGALL 1839, vol. I, pàg. 30, lám. pàg. 30-31; GUDIOL I CUNILL 1914, pàg. 4; ORDUÑA 1915, pàg. 27, fig. pàg. 28; MAS 1916, pàg. 65; CARRERAS CANDI s. d., pàg. 446.
85. Sobre aquest tema, vegeu AMENÓS A [EN PREMSA].
86. GALLEGO 1988, pàg. 49, fig. pàg. 46, lám. 46.
87. FERRARI s. d., lám. XVII-XXIV; un esquema dels diversos tipus de quadrilòbuls emprats en la reixeria medieval italiana estan dibuixats a les làmines XXV i XXVI.
88. "[...] e sobre dita trevesera sobirana aurà, y hage de fer lo dit mestre, flos de lis, tantes quantes hi hage mester, segons forma delles de Sant Gregori, e en lo mig de dites flos de lis, hage de fer, lo dit Pere Roca, una flor de lir doblada, pus alta de totes les altres en què la flor de li. Promet fer hun botó hont stiga Sant Miguel, lo qual Sant Miguel hagen de fer los fornés; les alles, ascut e lansa hage de fer lo dit Pere Rocha. f.3v Ítem, que lo dit Pere Roca ha revestir los pilàs de dita rexa, ço és: finestrages, gimbergats, e brots, e serments, e pàmplies per gornir lo dit revolt. E desobre la punta de dit revolt, hage de fer hun pom de fulles de ferro, ab tres [caxoves], qui eren del dit pom. E més, hage de fer lo dit Roca, finestrages de ferro, tal qual són aquelles de la capella de Sant Gregori.", AHPB, notari Benet Joan, *Secundum manuale*, fol. 3v.
89. MAS 1906, pàg. 62.
90. MAS 1906, pàg. 49 i 75; MAS 1916, pàg. 130.
91. MAS 1916, pàg. 124.
92. BOSCH 1993, pàg. 194, cat. núm. 10.
93. MAS 1916, pàg. 124.
94. MESTRES 1876, pàg. 33 i 36.
95. MARÉS 1964, pàg. 261, 264 i 335.
96. *Catálogo Ilustrado...* 1896, pàg. 162, cat. 867.
97. Malgrat que Josep Mas indica que entre els anys 1898 i 1899 es restauraren el retaule i la reixa de la capella, les fotografies publicades a *Materiales y Documentos de Arte Espanol* encara ens la mostren sense restaurar, *Materiales y Documentos...* any II, lám. 12, 18 i 83; MAS 1916, pàg. 124.
98. GINER DE LOS RÍOS 1892, pàg. 46, fig. núm. 21; vegeu també AMENÓS 2002 B, pàg. 106 i 109.
99. MAS 1906, pàg. 65; GUDIOL I CUNILL 1914, fig. pàg. 4; LABARTA 1901, vol. I, lám. 31; MAS 1916, pàg. 114; RUIZ CASTILLO s. d., lám. III.
100. Sobre els reculls ornamentals europeus en època gòtica, vegeu RECHT 1989, pàg. 279-285.
101. ACB, Ll. o. 1391-93, fol. 42v.
102. FREIXAS 1983, pàg. 289 i 290, doc. LXXXVIII.
103. DALMASES 1992, vol. I, pàg. 89.
104. DALMASES – GIRALT-MIRACLE 1985, pàg. 94.
105. ACB, Ll. o. 1497-99, fol. 43v; Núria de Dalmases el documenta l'any 1496, DALMASES 1992, vol. II, pàg. 65.
106. ACB, Ll. o. 1485-87(2), fol. 98.
107. Pitança, argenter de Perpinyà, cobrà i lliura, 16 sous i 8 diners per "formar et tallar les lletres del A, B, C ab ses florejadures unes de forma gran, et altres de forma pocha, et l'Ave Maria, et II senyals del senyor rey et de la senyora regina, ab lurs florejadures, et molts et diverses entrallaments altres que féu en la post del estany damunt dita, los semblants dels quals foren meses de cera dintre sobra la camisa per so que pareguessen de fora a les espatlles del seyn", CAMÓS 1936, pàg. 429.
108. ORDUÑA 1915, pàg. 86. La venda de reixes gòtiques com a ferro vell ha estat una pràctica habitual al llarg de l'època moderna. La reixa de l'altar major de la seu de València, per exemple, fou també venuda en aquestes circumstàncies, SANCHÍS 1909, pàg. 146.
109. SORIANO 1892, pàg. 248 i 249; una versió semblant fou publicada anys abans per MESTRES 1876, pàg. 32-36.
110. MAS 1916, pàg. 132.

111. ROGENT – SOLER 1898, pàg. 30; TINTÓ 1980 pàg. 124. En una fotografia de l'any 1888, hom pot veure aquesta capella tancada per una altra reixa, senzilla i sense decoració, *Album fototípich...* 1888, làm. 43. En un rebut de pagament emès pel serraller Francesc Riera del 22 de juliol de l'any 1893 consta la “*colocación rejas y componer mosaico capilla San Olegario*”, ACB, *Caixa de l'obra, altres llibres i papers solts. S. XVII-XIX*. No sabem, però, si es refereix a aquesta capella o a la número 26, dedicada actualment a sant Josep Oriol. La restauració de la reixa de la capella del sant Crist de Lepant està també documentada: “Ha sigut colocada una alta reixa de ferro forjat, ab lliris y ramells terminals d'igual materia, tot imitació d'altre de las millors reixas antigas de l'interior, quina bona execució honra el mestre serraller Sr. Deop que l'ha portada á terme”, *L'EXCURSIONISTA...* 1878-1881, vol. I, pàg. 462.
112. “[...] *con adornos y la cruz en el centro*”, *MEMORIAS...* 1943, pàg. 8.
113. ROGENT – SOLER 1898, pàg. 30.
114. ACB, *Obra, altres llibres i papers solts. S. XVII-XIX*, lligall solt.
115. MAS 1906, pàg. 63; MAS 1916, pàg. 111.
116. *Materiales y documentos...* any II, làm. 95.
117. Per una aproximació a la forja modernista, vegeu AMENÓS 2002 A, pàg. 279-294; vegeu també AMENÓS 2002 B, pàg. 99-118.
118. Al catàleg de l'exposició del 1892 consta al número 18; als catàlegs dels anys 1896 i 1898 consta als números 2 i 4.
119. Vegeu diversos treballs fruit d'aquesta col·laboració a *L'oeuvre de Puig i Cadafalch...* 1904.
120. Són especialment remarcables les reproduccions fotogràfiques dels balcons de les dues cases i del projecte de la barana de la casa Amatller publicades a PANYELLA 1918, pàg. 81-83, fig. núm. 2 i 3.
121. *Ibidem.*, fig. núm. 4.
122. PERMANYER – LEVICK 1998, pàg. 24 i 122, cat. núm. 7 i 41.
123. BALLARÍN 1900.
124. ARTURO SANTAMARÍA... 1900.
125. *Catálogo de la exposición nacional de industrias artísticas...* 1892, pàg. 134, cat. 683 i 684; vegeu alguns projectes de reixes de Francesc Labarta a *Materiales y documentos...* Any IV, làm. 57, làm. 59 i làm. 61.
126. *IV Exposición de bellas artes é industrias artísticas...* 1898, pàg. 195, cat. 1231.
127. *Catálogo ilustrado...* 1896, pàg. 162, cat. 867.